

38
1909

Shno 837
no no 7451.

శ్రీ భువనము

శ్రీ వేంకటరమణ సహాయము

యెల్లవారులకు యుపయు కలది

శ్రీ వ్యాసుల వారితో రచింపబడిన

విశ్వవిఖ్యాతము

నియతార్థ గ్రంథము

శ్రీ శారదాకటాక్షరము

కాల్పశ్రీ తారామన్వంతరము

త్రీకాళిభట్ట రచి

శ్రీ శ్రీ తారామన్వంతరము ముద్రాక్షరశాలయము

ముద్రాక్షరశాలయము

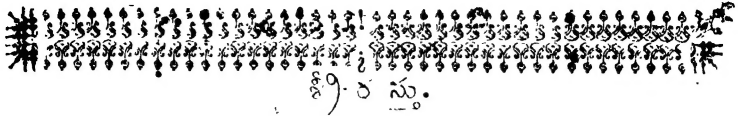
ఇచ్చాపురం

మొదటికొన్ని ప్రతులు 1000

1909

వెల 0-8-0]

PRICE 0-8-(

శ్రీ. ర స్తు.

• శ్రీ వేంకటరమణ సహాయః

* * (అవిఘ్న మస్తు శుభ మస్తు) * *

విశ్వనిఘంటు ప్రథమి శ్వాశ ప్రారంభము

(సారంగ శబ్దభేదాని)

శ్లో॥ చంద్రేపద్మమరాళేచ చాతకీగజభ్రృంగయోః |
వీణావారిదకందర్ప | చాపదీపేషు సారంగః॥

టీకః చంద్రే- చంద్రునకున్న, పద్మ=తామరపద్మములకున్న, మరాళేచ హంసలకున్న, చాతకీ= చకోరపక్షులకున్న, గజః= యేనుగులకున్న భ్రృంగేయా= తుమ్మెదలకున్న, వీణ= రుద్రకీణలకున్న, వారిదః= మేఘములకున్న, కందర్ప= మన్మథునికిన్ని, చాపః= ధనస్సుకున్న, దీపేషు- ప్రకాశమునకున్న, సారంగః= సారంగశబ్దము చెల్లును.

క॥ సారంగమురథసారథి సారంగముమ్మాయలేడి సరసీరుహముః | సారంగమతివయసలుడు సారంగము దంతీచిలుక సల్పి ముభూమికా॥

రాజశబ్ద భేదాని

శ్లో॥ రాజసూర్యేందుఫాలాక్షి | విష్ణువైశ్రవణేస్మహి |
కాదంబెన్మషభశ్యక్రే | సుపనా వారిజ స్తథా॥

టీకః సూర్య= సూర్యునకున్న, ఇందు-చంద్రునకున్న - ఫాలాక్షి ఈశ్వరునకున్న-విష్ణు - విష్ణునూర్తికిన్ని - వైశ్రవణ-కుశ్లేనకున్న-వ

పః = రాజులకున్న, కాదంబః = హంసలకున్న, వ్యవభః = ఆబోతులకున్న, శ్చక్రః = దేవేంద్రునికిన్ని, సుపరాః = గరుత్మంతునకున్న, వారిజః = తామరకొలనుకున్న, రాజశబ్దమునకు చెల్లును.

క॥ రాజనంగరాజరతిరాజసురరాజా ధనదుడరిహరాదులి
నుదుచంద్రా బింబమునకుగరుడ యంబుజంబులకునురాజశబ్దమం
దృభోజితిలికా॥

హంసశబ్ద భేదాః

శ్లో॥ హంసస్సూర్యాబ్జ జాహంసా ! వారాశిర్వారిజ స్తథా
అద్విద్వి రేభపంకేజ | చంద్రేవారికరంభసః ॥

టీక॥ సూర్యా - సూర్యునికిన్ని, అబ్జః - బ్రహ్మదేవునికిన్ని, హంసః - హంసలకున్న, వారాశి - సముద్రమునకున్న, వారిజః - తామరలకున్న, అద్వి - కర్వతములకున్న, ద్విరేభః - కుమ్మెదలకున్న, పంకేజ - తామర శువ్వులకున్న, చంద్రే - చంద్రునకున్న. వారికరః - కొలనులకున్న, అంభసః - నీలకున్న, అనియ 12 న్ను, హంసశబ్దమునకు చెల్లునూ*

శ్లో॥ అరుణకాంతికమరు అంబుజాంబుజములు గిరులువిహ
గహాజసురలకొప్ప* చంద్రమండలముకు, జలబందువులకునీహం
సశబ్దమండ్రకంనహారః॥

నీలకంఠ శబ్దభేదాః

నీలకంఠమయూర్జ్వు | స్మహావాసిచనన్నగః
స్థానిధరాభ్రానిచయో నీలోత్పలప్రతిబింబకః ॥

టీక|| మయూరః - నెమళ్లకున్న, గృహవాశీ = పిచ్చుకలకున్న, పన్నగః పాములకున్న, గారీధరః = ఈశ్వరునకున్న, అధనిచయః = మేఘసమూదాయమునకున్న = నీలోత్పలః - నల్లకలవలకున్న, ప్రతినింబకః = దిశవస్తువునందుప్రతిఫలించినకాంతికిని ఈ7న్ను నీలకంఠశబ్దమునకుచెల్లును.

గీ|| నీలకంఠమనగనీలంబునకుపేరు | నీలకంఠమనగ నిశియు
శైశియు* గారివిధుడు పిచ్చుకలు సర్పములు నల్లకలువపూలు
కారుమొగులూ||

సారస శబ్ద భేదాని

శ్లో|| సారసేచాంద్రియకాంతే నళినేపంకజాకరే |
చాతూర్యవచనావేవ | నీరక్షీరసూధారసః||

టీక|| చాంద్రియకాంతే - బెన్నెల కాంతికిన్ని, నళినే - తామరపద్మములకున్న, పంకజాకరే - తామరకొలనులకున్న, చాతుర్యవచనే - చతుత్కారమై నమాటలకున్న నీరః - మంచినీళ్లకున్న, క్షీరః - పాలకున్న, సూధారసః - అమృతమునకున్న ఈ 7 దున్ను సారసశబ్దమునకుచెల్లును||

గీ|| సారసంబనంగ సర్వేంద్రియంబులు* సారసంబనంగసర
సిజములు సారసంబనంగచెంద్రోదయత్కాంతి* సారసంబుయ
మృతసాగరంబూ||

అండజ శబ్ద భేదాని

శ్లో|| అండజావిహగాభోగీ | గోధిరంగృహగోధిరో |
శుకేషుసరటశ్చైవ పృథురోమశ్చకుక్కుటూ||

టీక: విభాగాః- పక్షులకున్న, భోగీ- పాతులకున్న గోదారః= వృ
 దుములకున్న గృహయోదిరః=బల్లులకున్న, శుకేషు- చిలుకలకున్న, సర
 ట్టః= తొండలకున్న. = పృథుకోమః=చేపలకున్న - కుక్కుటః= కో
 ల్లకున్న, అవినీ ఈర్షి ఆండజశబ్దమునకు చెల్లును,

క॥ అండజమువిహగభుజగము అండజముపిపీలకంబులా జల
 చరము* తొండలునుమశ్చకుక్కుట మండజ శబ్ధంబనంగ య
 గునుమురారీ* *

సూత శబ్దభేదాని

శ్లో॥ సూతపోరోహితో దేవో ట్వరదో అశ్వసారథిః |
 యానపాత్రాదికోవిద్వాన్ సత్కవిక్రమ పాఠకః ||

టీక: పారోహిత= పారోహితునకున్న, దేవః- దేవతలకున్న, ద్విరదః
 క్షామ్యుటేనుగునకున్న, ఆశ్వసారథిః- గుర్రువుసవారికిన్ని, యానపాత్రాది
 కః- వాడనడిపెసరంగులకున్న, విద్వాన్ = విద్వాంసులకున్న, సత్కవిః =
 గొప్ప కవీశ్వరులకున్న, క్రతుపాఠకః= సంగీతవిద్యచెప్పేవారికిన్ని, అవనీ
 తిదిన్ని సూతశబ్దమునకు చెల్లును,

గీ॥ సూతశేభమయ్యో సురలుతాపసులకు * పండితునకుకవికి
 పాతుకునకునావగుడుపువాని కీవినముఘవేర్లు కవులకెల్ల
 భద్రగజమునకునూ॥

(భేటక శబ్దభేదాని)

శ్లో॥ భేటకాతిమేఘచంద్రోర్కో సమీరఃపక్షి రాక్షసః |
 తాశాగ్రహద్యుతిశ్చైవా! ద్వాత్రిం శతోక్తివిర్ణయః ||

టీక: మేఘః = మేఘములకున్న, చంద్ర-చంద్రునకున్న, అర్క-సూర్యునకున్న, సమీరః వాయువునకున్న, కుటీః = పక్షులకున్న రాక్షసః = దానవులకున్న, తారః = కుక్కలకున్న, గ్రహః - నవగ్రహంబులకున్న, విద్యుతిః = మెరుపువాయుకున్న, ద్యాత్రింశతోక్తినిజారః - ముప్పదిమూడుకోట్లదేవతలకున్న, ఈ 10న్ని ఖేటకశబ్దమునకు చెల్లును

ఉ॥ ఆటకమింద్రచాపమును ఆసురవర్గముపక్షిజాతులుం * ఖేటకమెన్నవిద్యుతియు ఖేచరముఖ్యులు తారసూర్యముతోక్తినుదుల్ * మునీశ్వరులు ఘోటకముల్ రిపువర్గమెన్నగా * ఖేటకశబ్దమందురు గజేంద్రఫణాఫణి భూషనన్నతా॥

(నిజీవ శబ్దభేదాని)

శ్లో॥ నిజీవోయాన పాత్రంతు భేరీదుందుభిభైరవః |
ఘటపటాద్యాయుధంచైవాశింజినీ ఘటితారవః ||

టీక: నిజీవః - నిజీవశబ్దము యానపాత్రంతు - నావకున్న భేరిః - రణభేరికిన్ని, దుందుభిభైరవః - మద్దెలమొదల యివాయిద్యములకున్న, ఘటః - కుండలకున్న, పటః - వస్త్రములకున్న, ఆయుధః - బుద్ధిసుత్రాయుధములకున్న, శింజినీ - ధనముకున్న, ఘటితారవః - సాములు మొదలయవ తాకుడుశబ్దమునకున్న, యీ తిడిన్ని నిజీవశబ్దమునకు చెల్లును.

క॥ నావకువాయుద్యమునకు | శ్రీవిభవములకును విగ్రహాని త్తరువులకు * భావింపన్నాయుధములకు మానితనిజీవశబ్దమునగాబరగుం॥

(కాకాదర శబ్దభేదాని)

శ్లో॥ కాకోధరఃకాకఘూఞ్ యాతుధానా భ్రాంతఘయోః |
పన్నగేశక్రాంచపద కాకోధర సువాచకః॥

టీక॥ కాకః = కాకమునకున్న, సూకః = బండిగూబకున్న, యాతుదా
నః = రాక్షసులకు, అభ్రాంతఘః = మేఘసమాహూహములకున్న, పన్నగః
పాములకున్న, ఈఞః = ఈశ్వరునకున్న క్రాంచపద = చక్రవాకపక్షులకు
న్న, సువాచకః = లెస్సయినమాటలకున్న, యీతినిని కాకాదరశబ్దమున
కుచెల్లును,

క॥ కాకముఘణిమర్కటమును కాకముగుద్రంబు మొసలిక
ఘోసూకరము* కాకముతిమిరతుపారము కాకోదరశబ్దమునగ
కింజదళాక్షా॥

(నిరాకార శబ్దభేదాని)

శ్లో॥ నిరాకారం తరిక్షంతు విష్ణుప్రేమపుమాపతిః |
మారుతంమన్తధావేశం నిరాకారప్రముచ్చతే॥

టీక॥ నిరాకారః - నిరాకారశబ్దము అంతరిక్షంతు - అంతరిక్ష అకాశమునకు
న్న, విష్ణుః - శ్రీమహావిష్ణుకున్న, ప్రేమవలపుకున్న ఉమాపతిః - ఈశ్వరు
లకున్న మాతః - గాలికిన్ని, మన్తకం - ఉన్నదనకున్న, అవేశః - ఆసే
కానకున్న, యీ 7డున్న నిరాకారము ల్లన.

క॥ హరిహరులుతి త్రజుండును * మునియావేశంబుగాలి మ
న్తకంబువులు* ధర నెన్నగగనమార్గము అరయనిరాకాశబ్ద
మసురకులారీ॥

(గజశబ్ద భేదాని)

శ్లో॥ గజచంద్రసింహిత్రాణౌ గజేంద్రాశ్చ గణాదిపః |
నీరజానీలకంఠశ్చ జాహ్నువీ గుప్తపాదపః॥

టీక॥ గజః గజశబ్దము, చంద్ర- చంద్రునకున్ను, సింహి-పరువ్రమునకు
న్ను, త్రాణౌ = రెల్లుగడ్డికిన్ని, గజేంద్రా- శ్రేష్ఠమైనయేసుగకున్ను, గణాది
పః- విఘ్నేశ్వరునకున్ను, నీరజః తామరపద్మమునకున్ను, నీలకంఠః- ఈ
శ్వరునకున్ను, జాహ్నువి- గంగానదికిన్ని - గుప్తపాదపః- సర్పమునకున్ను
యాదిన్ని గజశబ్దమునకు చెల్లును.

క॥ గజమనసింధుచంద్రుడు * గజమనగాంగతుంగ గణప
తిశివుడు* గజమనగరెల్లు తంగెడు గజమనగా గజము పాముక
మలదళాక్షా॥

(నవనీత శబ్దభేదాని)

శ్లో॥ నవనీతామృతందుగ్ధం | సయోరూపం ఘృతం సుఖం |
శృతిపదక్షీరసారాచ సత్పలంచమధుంవృజః॥

టీక॥ నవనీతః - నవనీతశబ్దము అమృతః - అమృతమునకున్ను, దుగ్ధః-పా
లకున్ను, సయోరూపః - సూతనమైనవయస్సుకున్ను గృతః - కేతికిన్ని, సు
ఖః - సుమృదికిన్ని శృతిపద వేదవచనమునకున్ను, క్షీరసారః- తెన్నుకున్ను
సత్పలః - మంచిఫలాలకున్ను మధుః - తేనెకున్ను, యా 9 దిన్ని నవనీత శ
బ్దమునకు చెల్లును

క॥ నవనీతమృతధారలు నవనీతమువెన్న తేనె నవ యన్న

శ్రీ

విశ్వనిఘంటికా

సముఖ* సవనీతమధురఫలములు జవముబలంబునకు నిట్టిశబ్దంబ య్యోగ్

(చింతామణి శబ్దభేదాని)

శ్లో॥ చింతాభాస్వనోర్విద్రాః | యస్మాద్భవ్యవిగ్రహః |

స్వర్నవిద్యమహుతాశాని విమ్యతీరత్నసన్నిభః॥

టీక॥ చింతామణిః- చింతామణిశబ్దము, భాస్వ-రః- సూర్యనక్షత్రము, విద్రాః- దేవేంద్రనక్షత్రము, ఆప్నః- దేవతాశ్రీలక్షణము, దివ్యవిఘ్నహః- మది విఘ్నహములకున్న, స్వర్ణం- బంగారుకున్న, విద్యమః- పగడాలకున్న వృతాశనః- అగ్నిహోతృనకున్న, విద్యుతిః- మెరుపునకున్న, రత్న- నవరత్నములకున్న, సన్నిభః- మంచికాంతికిన్ని, యీ-10న్ని చింతామణి శబ్దభేదమునకు చెల్లును.

గీ॥ చింతామణి సూర్యేంద్రులు-చింతామణిసాగసుకన్యచె లువపుబొమ్మల్, చింతామణి పగడకనకము| చింతామణిరత్న మెరుపుచెలువుగ కృపా॥

క॥ చింతామణిపసుపండ్లురు చింతామణిరావి రేఖచిల్లరస రుహల్* చింతామణిరసగంధము చింతామణి తానరావి శ్రీ హారిపేరుక॥

(ఘటశబ్దభేదాని)

శ్లో॥ ఘటాంతరిక్షంపవనో కరీంద్రశ్యక శేభరః|

జలత్కుంభావగ్నిశిఖో తప్తసాత్రతపోవనః॥

శ్రీ

టీక|| ఘటః - ఘటశబ్దము అంతరిక్షః - ఆకాశమునకున్న, పవనః - వాయువునకున్న, కరింద్రః - యేనుగునకున్న, కశేబరః - శరీరమునకున్న, జలమండః - నీళ్లమండకున్న. అగ్నిశిఖా - అగ్నిజ్వాలకున్న, తప్తపాత్రః - వుడుపుతూయున్న కుండకున్న, తపోవనః - ఋషుల ఆశ్రమములకున్న, యీ తిదిన్ని ఘటశబ్దమునకు చెల్లును.

గీ|| ఘటమనగనటసమూహముఘటమన మత్తేభమ్మనకుక్తం
డర్పనకుక్త* ఘటమనగతపోనసముకు ఘటమునకీ భువిని జేళ్లు
పద్మదళాక్షౌ||

(భవశబ్ద భేదాని)

శ్లో|| భవవోశిశువోజన్త ఉద్భవోధాతమారుతః|
హరీఅజో హరిహరేంద్రా ప్రద్యుమ్నంచ ప్రబుద్ధునః||

టీక|| శిశువోజన్త - పిల్లవాళ్ల జన్మమునకున్న, శుభవః - శుభ్రుటకున్న
ధాతః - కడగబడ్డ వాటికిన్ని, మారుతః - గాలికిన్ని హరి - విష్ణుకున్న
అజః - బ్రహ్మకున్న, హర - శివునకున్న హరి - యమునకున్న, ఇంద్రః
ఇంద్రనకున్న, ప్రద్యుమ్నః - మన్మథునకున్న, ప్రభుద్భుధః - నీటిబుగ్గకున్న
యీ 10న్ని భవశబ్దమునకు చెల్లును

• క|| భవమనపుట్టువుగిట్టువు భవమనసంసారమస్యభాగంబుల
కుక్త* భవమన పశువగు శిశువగు భవమనగాలియును వానపా
పవినాశా||

(కవిశబ్ద భేదాని)

శ్లో|| కవిఃకరకరాశుకౌ దేవవైద్యో దివాకరః|
కవిగ్నరః కల్పవృక్షో నవ్యసాచి సంతోబ్రహ్మః||

టీకః కః = బృహస్పతికిన్ని, కః = చేతులకున్న, కః = చెయ్యడమునకున్న, శుక్రః = శుక్రకున్న, దేవవైద్యో- ధన్యులైకిన్ని, దివాకః = నూర్యునకున్న, కవిర్నః = కవీశ్వరునకున్న, కల్పవృక్ష కల్పవృక్షముకున్న, సవ్యసాచిః-అర్జునునకున్న, అభ్రః - మేఘముల కున్న, యా 9 దిన్ని కవిశబ్దమునకు చెల్లును

క॥ కవియనగాధృవమతునకుఁ కవికికవీశ్వరునికమరురాజులకొప్పైఁ ధవళాంగునకును బేరగుభువి కవిరాజుండ్చకవితపుంగవులెల్ల॥

(ధారాధరశబ్ద బేదా ని)

శ్లో॥ ధారాధరకులాద్రీణాం దిక్కరీంద్రనిలాయచః
కుబేరరాద్విటపీ సంవృతోసత్కులాయచః॥

టీక॥ ధారాధరే- మేఘములకున్న, కులద్రీ- సప్తకులపర్వతములకున్న బితే- జయించడముకున్న, కరి= యేనుగుకున్న, యంద్రః- యంద్రునకున్న అనిలా= గాలికిన్ని, చరః= చెరించేవాటికిన్ని, కుభేరః= కుభేరునకున్న, శౌద్రీః- కోపముకున్న, విటపీ= అరణ్యమునకున్న, సంవృతః = కూడుకోవడముకున్న, సత్కులాయచ-సత్కులముకున్న, యా10న్ని ధారాధరశబ్దమునకు చెల్లును.

క॥ దారాధరశబ్దంబగు మారుతమును వర్షధారమంచనబరగు* ఘోరగిరివసతః* కాధారంబులకివియు పేళ్లు దానవవై

గ్న * * * * *
* * * * *
మఘుశబ్ద భేదః

శ్లో॥ మఘుశకమఘూన్యక్తు సీరజౌనింద్రచాపకః॥
యిషుచక్షుత్రిమూలాచా దధీక్షీరఘృతాంభసః॥

టీక || మధుపకణః - స్నానముకుముందుధరించే బట్టకున్న - మధుయు
 క్రమీరజః - మకరందముతోయున్న తోమరపద్మలకున్న! ఇంద్రచాపః - ఇంద్ర
 ధనస్సుకున్న, యిత్యుఃచెత్యుః - చెరుకుకంటికిన్ని - త్రిమాళే - కందమాలా
 దలకున్న, దధీ - వెరుగుకున్న, క్షీరః - పాలకున్న ఘృతః - నేతికి
 న్ని అంభసః - గంగకున్న, యా 12న్ని మనుశబ్దమునకు చెల్లును.

గీ|| మధుపంబుక మధుపకణము స్తధురమున్ మంత్రంబుద్గ
 తంబుకున్ మధులేమాంసముయిత్సుఖిండరసమున్ మత్తేభమ్మన్
 పద్మమున్ మధుక్షీరంబులుయిప్పప్పుఫలమున్ మందారతో
 యంబులున్ మధుసారంబనిబ్రస్తుతింతురుగదా మందారభూ
 జంబులున్ ||

(కిరాతక శబ్దభేదః)

శ్లో|| కిరాతః క్షిం శుకః కాష్టో దండకారణ్య వాసికః!
 ఘృతవ్యా కులతప్తాచ శిద్ధికాచి స్తయాతథా||

టీక|| కింశుకః = చకోరపక్షికిన్ని, కాష్టః - కర్రలకున్న, దండ కారణ్య
 వాసికః = అరణ్యమున నుండువారికిన్ని, ఘృతః - నేతికిన్ని వ్యాకులః - వ్యా
 కులమునకున్న, తప్తాచ - వుడుగుతూయున్న వాటికిన్ని, శిద్ధికా = భస్మీభూ
 తమైనవాటికిన్ని చిన్మయాతథా - కట్టులో విడచేవాటికిన్ని, యాదినిన్
 కిరాతక శబ్దమునకు చెల్లును.

చ|| పగులతిక్రూరచిత్తులకు పాపకలాపునకున్ | విరాళిః క్షాధ
 రునకు మోదకర్రకును దైత్యులకున్ | భయచాహకంబుకున్ వి

యలకుకాననంబులకు విద్యుతికిఁ | బరిమాంపువానికిఁ | అరయ
కీరాతశేబ్బమిది అంబుజలోచన యిందిరాధిసా||

(కలకంఠ శబ్దభేదః)

[శ్లో॥ కలకంఠః కేకివర్గో మృదంగో వీణనాదయోః |
అంగనాసుస్వరంచైవా వేణునాదంచభూతికః ||

టీక || కేకివర్గః- నెమళ్లసరసద్వమలకున్ను, మృదంగో- మృదంగధ్వని
న్ని, వీణనాదయో- వీణారవాణకున్ను, అంగనాసుస్వరంచైవా- (శ్రీ)కంఠ
నాధములకున్ను, వేణునాదంచ- పిల్లనగర్రపాటకున్ను, భూతికః- వేష
కులకున్ను, కలకంఠశబ్దమునకు చెల్లును.

క || కలకంఠమునెమలిధ్వని కలకంఠమృదంగరవము కుంభి
నివీణా కలకంఠకవికి స్వరమును కలకంఠమువేణువేషకుంజరవ
రదా||

ఇతి॥ నానాభా విశ్వ నిఘంటు
సకలార్థసారస్యగ్రహణరీతి
శబ్దార్థనిర్ణయః
యేకశబ్దప్రయోగః
ప్రథమస్కంధః
సంపూర్ణముః

క || యీవిశ్వనిఘంటువ్యకు భావంబుగచదివిలేని పండితుల
వశాత్ భావించిప్రస్తుతింతును శ్రీవిభక్త్యసచాత శబ్దశీలుండుయ
గుణ్ ||

శ్రీ రస్తు.

శ్రీ వేంకటరమణ సహాయః

* * (అవిఘ్నమస్తు శుభమస్తు) * *

—(ద్వీ తీ యా శ్వా శ ప్రా రం భ ము.)—

(శివశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ శివశ్శుభాకరం విష్ణు వివాహో పావకస్తథా!
చంద్రశేఖరగీర్వాణో పర్వకాలమహోత్సవః॥

టీకః శుభాకరః - శుభప్రయోజనములకున్ను, విష్ణుః - శ్రీమహావిష్ణువు కున్ను, వివాహ - వివాహములకున్ను, పావకః - అగ్నిహోత్రానకున్ను, చంద్రశేఖరః శివునకున్ను, గీర్వాణాః - దేవతులకున్ను, పర్వకాలః - పండు గదిసములకున్ను, మహోత్సవః - సంభ్రములకున్ను, యీ రి మిదిన్ని శివశబ్ద మునకు చెల్లును

క॥ శివమనగవిష్ణుశుభమును శివమనగాగౌరివాణి విరికిని బేరాలిశివమనగశివుడనంబడు కలికిబృహస్పతికిపేళ్లు కలియసురా ర్తి॥

(దేవశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ దేవదేవసరేంద్రాణాం యష్టదిక్పాలకః కివీ॥
గురోర్విష్ణు మహాదేవో సన్తుసీబుధరాజఋషిః॥

టీక॥ కేవః - దేవతులకున్ను, సరేంద్రః - రాజులకున్ను | యష్టదిక్పాలకః

అష్టదిక్పాలకులకున్న, కవిః = కవీశ్వరులకున్న, గురోః - ఆచార్యులకున్న, విష్ణుః - శ్రీమహావిష్ణువుకున్న, మహాదేవః - శివునకున్న సన్మూలః - సన్మూలకులకున్న లుగః - పెద్దలకున్న రాజముషిః - గాజయోగులకున్న యీ 10 శబ్దములకు చెల్లును.

చ॥ హరిహరులింద్రచంద్రులు మహామునులు గాఁగి యున్న గురోత్తముల్ గురులకు దేవ పాఠకులకుఁ గాఁ రతిరాముని ప్రాసము కుఁ గాఁ విరివిగ రాజముఖ్యులకు దేవయనఁ చెలువొంది ధాన్యము పువహరవీశశంకర ప్రభుసనకాదిమునీంద్రవందితా॥

(భావశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ భావజోద్భవసారీణాం స్రద్ధ్యుమ్నోప్రీతిమానసః |
ఆవేశాననలంభూతో వాతభుక్ వాహినీనదాః॥

టీక॥ ఉద్భవః - పుట్టువుకున్న, సారీణాం ; స్త్రీలకున్న, ప్రద్యుమ్నః మర్కడునకున్న, ప్రీతిః - ప్రేమకున్న, మానసః - మనస్సుకున్న, ఆవేశః పికాచములకున్న, అనలః - అగ్ని హోత్రానకున్న, భూతః - భూతరాక్షసులకున్న, వాతభుక్ - పాములకున్న, వాహినీ - వైశ్యానకున్న, యీ 10 భావశబ్దమునకు చెల్లును.

గీ॥ భావజంబనంగభావంబుజీవంబు | మరుడులగ్నిహోత్రము నకుమరియు | భూతగణములకును పుట్టుకును పేరు రజతగిరినివాస భుజగభూషా॥

(కీరీటశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ కీరీటగజకంఠీరా మహిషంమేషభల్లుకః |
శల్లునోభూషణంచైవా కీరీటంచక్రముచ్ఛ్యతే॥

టీక|| Xబః = యోగమును, కంతీరవః = సింహమును, మహిషః = నా, దోపాతుకున్న, సేవః = మేకపోతుకున్న, భల్లూకః = యెలుగుబంటికిన్ని శల్లూకః - ఆజామవకున్న = భూషణః - అలంకారమునకున్న, కిరీటః = కిరీటమును, చక్రః = చక్రమును, అననీ 7న్న కిరీటశబ్దమునకు చెల్లును.

చ|| కరిసరసింహమాహిషము మేకలకుఁ ధర యెలుగుబంటి కిన్ బనుసడిసవ్యసాచికిని భవ్యతరంబగుభూషణంబుకున్ సరులలో సుందరాంగునకు సంచితవీధిక్మేఘవంక్తికా ధరణికిరీటశబ్దమున దైవతరార్యనిధాన శేఖరా||

(యోగశబ్ద భేదః)

శ్లో|| యోగయోగీంద్రలగ్నంచా ముహూర్తాం నిముషంభ వేత్ | అనుష్టైశ్చర్యలభంచా తాపసారణ్యవాసితః||

టీక|| యోగీంద్రః - యోగపుంగవులకున్న, లగ్నః - వివాహలగ్నము లకున్న, ముహూర్తః - ముహూర్తములకున్న, నిముషః - రెప్పపాటుకున్న, అన్యః - కర్మముకున్న, అష్టైశ్చర్యః - అష్టభోగములకున్న తాపసః - తపస్వీలులకున్న, అరణ్యవాసితః - వనవాసులకున్న, యాకి మిదిన్ని యోగశబ్దమునకు చెల్లును.

మ|| యోగమనంగపృష్టమును యున్న తసౌఖ్యములక్షలాభమునా త్యాగముమంత్రవిద్యకు ప్రతంబుకుపర్వద్ధినంబులెన్నగొ యోగముకున్మనీవ్రతుల కొక్క భిదానములైచలంగు భూభాగము నందు పండితసభాంతరశీమలవర్షనియ్యమై||

ఆహారశబ్ద భేదః

శ్లో॥ ఆహారమన్నభుక్తంచా జంఝూవాతమహారవః।
వార్ధినినదాభ్రమోషంచా శంఖనాదాద్రికషిః॥

టీక॥ అన్నభుక్తః” అన్నంభోజనం శాశుడమునకున్ను, జంఝూనూరు
తః” కుడి-గాలికిన్ని, మహారవః గొప్పధ్వనికిన్ని, వాధిణినదః” సముద్ర
ఘోషకున్ను, అభ్రనిఘోషః” మేఘధ్వనికిన్ని, శంఖనాదః” శంఖ,
ధ్వనికిన్ని, అద్రికషిః” పర్వతనాదములకున్ను, యా9దిన్ని ఆహారశబ్దమున
కు చెలును.

చ॥ యగునునభోరవంబునకు దగ్రతకోపముకొక్కపేర్కెట్లన్
జగతినిధూమ్రగాలికిని జంబుగనెన్న సముద్రఘోషకున్ మిగులగ
మేఘుగజనకు మిక్కటమాసమరంబుకెన్న గా నగునునహారశబ్ద
ముననబ్బుత భీషణనాగభూషణా॥

విహార శబ్దభేదః

శ్లో॥ విహారభ్రమణంచైవా యానపాత్రానిలోతథా,
మహారభ్రంచమహీజంచ ఝురిజ్జీవమహోర్నవః॥

టీక॥ భ్రమణః - చరించడానకున్ను, యానపాత్రా - నానకున్ను
అలోతః - గాలికిన్ని, మహారభ్రః - గొప్పమేఘములకున్ను, మహీజః - వృ
క్షమునకున్ను, ఝురి పృవాహమునకు. జీవః = జీవముకున్ను, మహోర్నవః
సముద్రమునకున్ను, యా 9మ్మిన్ని విహారశబ్దమునకు చెల్లును.

క॥ కరువలికిమేఘపంక్తికి మరిసీటచరించు భుజగమత్ప్యం
బులకుణ్ణ కరియస్వసమితికేపే రరయగవతిఁంచునండ్రు రజితగిరీ
శా॥

(హాటకశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ హాటకస్వరాఁలోహంచ పాషాణంచగిరివ్రజః |
దారుమృత్తికతాంబ్రంచ రూపహేమంచదుశ్వదుః॥

టీకః స్వరాఁః = బంగారమును, లోహః = పంచలోహములను, పాషాణః - రాళ్లను, గిరివ్రజః = పర్వతశిఖరములను, దారుః = కర్రల
కును, మృత్తికః = మట్టిని, తామ్రః - రాగిని, రూపహేమ = కాకి
బంగారమును, దుశ్వదుః = హరిదకమును, యీ 9ది హాటకశబ్ద
ము నకుచెల్లును.

ఆ. వె॥ కనకమునకు మృత్తికాపర్వతములకు ముచ్చబంగరలబు
ముఖ్యరాగి తాంబ్రీలోహయినుము దారువు పాషాణ హరిద
శంబుజెల్లుహాటకంబు॥

(హరిశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ హరిస్సూర్యేంద్రపంచాశ్శో తురగః ప్లవగపన్నగః
మందూక హరిణపోతశ్చ విఘ్నర్యమనిశాకరః॥

టీకః సూర్యః - సూర్యునిను, ఇంద్రః - ఇంద్రునిను, పంచాశ్శో -
సింహమును, తురగః - గజమును, ప్లవగః - తోటిని, పన్న
గః - సర్పమును, మందూకః - కప్పమును, హరిణపోతః - లేడిపిల్లమును.

విష్ణుః విష్ణుదేవునకున్న యమః - యమునకున్న, నికాకరః- చంద్రునకున్న, యీలోమ్మిది హరిశబ్దమునకు చెల్లును.

క॥ హరియనగ నింద్రసూర్యులు హరిగుర్రము పాముకప్ప హరివిష్ణువగుణా హరియముడు లేడికోతియు హరిసింహముచంద్రుడంద్రు యాయాయెడలణ॥

(అపరంజిశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ అపరంజికనకగభణంచ తప్తహేమతటిలః॥

ఖద్యోతభాస్కరంచైవ షోడశత్కళచంద్రికః॥

టీకనకగభణః- బ్రహ్మదేవునకున్న, తప్తహేమః = పుటమువేసినబంగారుకున్న తటిలః = మెరుపుతీగకున్న, ఖద్యోతః = మెరుగుడుపురుగుకున్న, భాస్కరః = సూర్యునకున్న, షోడశత్కళచంద్రికః- పదియారుకళతో నున్న వెన్నెలకున్న, యీను అపరంజిశబ్దమునకు చెల్లును.

చ॥ జగతినిసూర్యకాంతికి నిజంబుగవిద్యుతికొంఱు నొంఱుగా పగడపుతీగకు న్దరియు బంగరుగర్భుడు తప్తహేమముణ॥ ఖగముల పాలగుమ్మకు ప్రకాశితపార్వమనాటి చంద్రుకుణ॥ సగునపరంజిశబ్దమునునాకజ్యోధర పార్వతీశ్వరా॥

అఘోరశబ్ద భేదః

శ్లో॥ అఘోరమనలంగరళం జయ్యూవాతమహారవః॥

ప్రళయంకలహంచైవ నిఘాంతాంబుధిఘోషితః॥

టీక॥ అనలః-అగ్నిహోత్రమునకున్న - గరళః- విషముకున్న, జయ్యూవారః- సుడిగాలికిన్ని, మహారవః- గొప్పశబ్దమునకున్న, ప్రళయః- పృ

శయకాలమునకున్న, కలహః-యంధమానకున్న, నిఘాతః పిడుగునకున్న, అంబుఞ్ఘోషితః - సముద్రఘోషకున్న, యీ రిది అఘోర శబ్దమునకు చెల్లును.

ఆ. వె॥ ఘోరమనగనగ్ని క్షృత్తిమయత్నముల్ | యాలమున కప్రళయకాలమునకు | వాయురసముపిడుగు వార్ధిశబ్దంబుకు | జనునునంద్రులచంద్రహాసీ॥

(గౌరవ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ గౌరవంకాలకూటంచ పావకంభద్రవీతయోః |
అరుణంపీతమూలంచ గౌరవంచభవేస్తథాః॥

టీకః కాలకూటః - విషముకున్న పావకః - అగ్నిహోత్రునకున్న, భద్రవీతయోః - శోభస్మరమైన సింహాసనమునకున్న, అరుణః - యెరుపుకాంతికి, పీతమూలః - పసపుకొమ్ముకున్నయీ రివి గౌరవశబ్దమునకు చెల్లును.

ఆ. వె॥ గరళమునకునగ్ని కిరణములకు వేరు | భద్రవీతమునకుభాస్కరునకు | పీతమూలమునకు ప్రియభాషణములకు | గౌరవంబునంగ గరళకంఠ॥

శంకరశబ్ద భేదః

శ్లో॥ శంకరశ్చాల్మలీవృక్షో వర్ణసంకరగార్దభః |
స్పటికదూతిధావశ్యం శంకరశ్యంద్రశ్చేషః॥

టీకః శాల్మలీవృక్షః = బూరగచెట్టు కున్న, వర్ణసంకరః = కలముడిచినవానికిన్ని. గార్దభః - గార్దభముకున్న, స్పటికః = స్పటికముకున్న, ఘో

తిః = విభూతికిన్ని, ధావశ్యః = తెలుపుటన్ను = చెంద్ర శేఖరః - కవునకు
న్ను, యార శివశబ్దమునకు చెల్లును.

ఉ॥ కొంకకవర్ణహీనునకు గోస్పృషభంబులు సంకరంబుకున్ |
శంకయొకింత లేకనునిజంబుగ బూరుగుచెట్టుకొప్పెడిన్ | అంకితలేక
శంకరునికొనువిభూతికి ధావళంబుకున్ | శంకరశబ్దమండ్రుగిరి జా
ప్సాదయాంబుజబాలభాస్కరా॥

(పవిత్ర శబ్దభేదః)

శ్లో॥ పవిత్రంశోభనంలాభం విష్ణులోకవియచ్చరః |

క్షత్రవిప్రంచ వాణిజ్యం విత్తీశంఖోదకస్థధా॥

టీపః శోభనః - శుభప్రయోజనములకున్ను, లాభః - లాభప్రాప్తికిన్ని
విష్ణులోకః - పరమపదవికిన్ని, వియచ్చరః - దేవతులకున్ను, క్షత్రః - రాజు
లకున్ను విప్రః - బ్రాహ్మణులకున్ను, వాణిజ్యః - వ్యాపారముకున్ను, విత్తీ
శొడవలికిన్ని, శంఖోదకః - శంఖములోబోసినఉదకమునకున్ను యీ 12
పవిత్రశబ్దమునకు చెల్లును.

చ॥ కరులకుశోభనంబులకు కాంచనవిద్య పదార్థ = రాసికి
పరమపదంబు దేవతులు బ్రాహ్మణజాతియు రాజవర్గము | న
రులనుసత్కులాధిపులు నారయశంఖములోనతీర్థముల్ | ధర
ణి పవిత్రశబ్దమన దల్తురుపండితులార్యనాయకా॥

అమోఘశబ్ద భేదః

శ్లో॥ అమోఘవేదః ఘోషంచా సత్యవాక్యంచసశ్చశబ్దః

దధిక్షేపము మురార్యాశ్రయం సత్పలోవ్రతచారణం॥

టీక॥ వేదఘోషం— వేదరవమునకున్న, సత్యవాక్యం— నిజమైనమాటలకున్న, సద్భక్తం— సుట్టికావడముకున్న. దధి, వెరుగుకున్న: క్షీరః = పాలకున్న, మఘః— తేనెకున్న, ఆబ్యం— నేతికిన్ని, సత్ఫలం= మంచిఫలముకున్న, ప్రతిచారిణః— వ్రతించేవారికిన్ని, యా 10 అక్షరములతోబ్రదుకెట్లును.

చ॥ జగతినివేదఘోషకు నిజవ్రతసద్ధికిసత్ప్రబుద్ధికిన్ | మిగులు దధిక్షేపముతన్తమసమిష్టిత పక్వఫలంబులంటికి | న్నగునుయమోఘు శబ్దమని నార్యులునెన్నదురీ ధరిత్రీలో | నగసతవామభాగ భవనాశగణేశసితేశసన్నతా॥

(అఖండల శబ్దభేదః)

శ్లో॥ అఖండలౌషధంచైవా వజ్రీవజ్రవియద్ధునిః |
నిఘాంతోయభ్రఘోషంచ నభోలోకనదృశ్యతే॥

టీక॥ ఔషధః - ఔషధమునకున్న, వ్రజః - వజ్రాయుధమునకున్న - వజ్ర- దేవేంద్రునకున్న, వియద్ధునిః - ఆకాశగంగకున్న, నిఘాంతః - పిడుగుకున్న, అభ్రఘోషః- ఉరుముకున్న, నభోలోకః- ఆకాశలోకమునకున్న, అదృశ్యతే - అనుపడనివస్తువుకున్న, యా తి ది అఖండలశబ్దమునకు చెట్లును.

ఆ. వె॥ మందులకును దేవమందుభి కింద్రునకుదగంగకభ్రీఘోషమునకు | సురలదొరకునతనితర వాలుకును జెల్లఖండశబ్దమునకు గ శక్తకంఠ॥

(అపారశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ అపారమనలంగరళం పర్వతారణ్యాసాగరం |
గగనంభూతలంచైవా నిర్ఘాతలనిర్మలదకం॥

టీకః అనలం = అగ్నిహోత్రానకున్న, గగనం = విషముకున్న, పర్వతః = పర్వతములకున్న, అరణ్యం = అడవికిన్ని సాగరం సముద్రానకున్న, గగనం = ఆకాశమునకున్న, భూతలం = భూమికిన్ని, నిర్ఘాతః = పడుకున్న, నిర్మలదకం = ముడిచదకున్న యీ 10 అపారశబ్దము చెల్లును,

చ॥ జగతినిపర్వతంబులు ప్రజావలినద్రీయరణ్యాసీమకు॥ త గునలంబునన్విషము త ప్తమయంబగులోహమెన్నగా గగన ముతారలున్బువియు గల్గినపెన్నదులెల్లనొక్కటం యగునుయ వారశబ్దమర యంబరకేశ సురేశవందితా॥

(యోగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ యోగయోగాంబరంలగ్నం ముహూర్తంచరకిల్లిషం
కర్తేఫలస్పృశితం సన్యాసాప్తాంగలక్షణం॥

టీకః యోగం = యోగములకున్న అంబర = ఆకాశమునకున్న, లగ్నం లగ్న నియముకున్న, ముహూర్తః = ముహూర్తములకున్న, చరకిల్మషః = వజ్రములకున్న, కర్మ - అదృష్టమునకున్న, ఫలః = ఫలముకున్న, అఫల-కర్మధము కున్న, సన్యాసః = సన్యసించినవానికిన్ని అప్తాంగలక్షణః = అప్తాంగయోగముకున్న యీ 10 యోగశబ్దములకు చెల్లును.

ఆ. వెంక ర్తంబులకు యోగ ధ ర్తంబులివియ త్తలముచకునుసుభా

సఖలములకును మూహూత్కమునకు వజ్రమునకునొప్పును బేరు
కోవిదాంత గోతురంగ॥

(అనిమిషశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ అనిమిషంచవిహలోకా సురానీకసు చేశ్వరః॥
మృత్యుంజయమునిశ్రేష్ఠా సనిమిషత్వతపస్విశః॥

టీక॥ విహలోక = స్వర్గముకున్ను, సురానీక = దేవతులకున్ను, అ
చ చేశ్వరః - దేవేంద్రునకున్ను, మృత్యుంజయః శివునకున్ను, మునిశ్రేష్ఠా - ము
నిముఖ్యునకున్ను అనిమిషః - రెప్పపాటులేనివానికిన్ని, తపస్విః - తపస్సుజే
సేవానికిన్ని, యాగన్న అనిమిషశబ్దము చెల్లును.

చ॥ అనిమిషశబ్దజాలముల నంగజుడంగజ సహారుండు సన్మ
నులును దేవతులే॥ ఋషులుమూలవిరాట్టును సభ్రసంఘములే॥
జనులలోరెప్ప పాటునికి జెందినవానికి నొక్కవేరిటక॥ దనరును
మేశ్వరా దురితదండధరా ధవళాంగనుందరా॥

(నరశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ సరోనారాయణోవిష్ణుః | సోమకృష్ణధనుంజయః |
కరీణాంమర్కటంచైవా మహీనాం మానుషస్తథాః

టీక॥ నారాయణః = శ్రీమన్నారాయణమూర్తికిన్ని, విష్ణుః = విష్ణుకు
న్ను, రామః = శ్రీరామలకున్ను, కృష్ణః = కృష్ణమూర్తికిన్ని, ధనుంజయః =
అశోకుకున్ను కరిః - యేనుగుకున్ను, మర్కటః = కోటికిన్ని, మహీ - భూ
మికిన్ని, మానుష్యః - మానుష్యునకున్ను, యాశి నరశబ్దమునకుచెల్లును.

ఆ. వె॥ కరికిమక్కటాబుకగుపేరునొక్కింట | రామకృష్ణయర్జు
నామలకును నరుపఘామివిష్ణు నారాయణస్వామి! కగును నరు
డనంగకాలకంఠ॥

గద్య॥ ఇదినానాథా విశ్వనిఘంటే
యే క శబ్ద ప్రయోగః
సర్వం ద్వితీయస్వరః

ఇయ్యది పూర్వకపులచే రచియింపబడి
కే. కూర్తనాయకులు అండ్ నన్నువారి
స్వదేశీభారతీఆఫీసునందు చక్కగా పరిశీలించి
టీక వ్రాయబడి

శ్రీ శ్రీ తారామవిలాస ముద్రాక్షర శాలయందుముద్రింపబడియె

శ్రీ వేంకటగమనా సహాయః

నివ్వనిఘంటు.

శ్రీ (స్రీ తీ య స ర్గ ప్రా రం భ ము)

(శ్రీ శబ్ద భేదః)

శ్లో॥ శ్రీకాత్యాయనీ లక్ష్మీవాక్ష్మీవైభవస్యభా
వివాహోత్సవకల్యాణం విశ్వర్యం చయకల్పచం॥

టీకః శ్రీ- శుభమును, కాత్యాయనీ- పార్వతికిని, లక్ష్మీ- లక్ష్మీదేవి
కిని, వాక్ష్మీ- సరస్వతికిని, వైభవః=సంపదమును, వివాహోత్సవః- పెండ్లి
హోత్సవమును, కల్యాణం- ముగళప్రదములను, విశ్వర్యం=అభిలై
శ్యమును, కల్పచం= కల్పచరహితములను, అనుకూఠి శ్రీ శబ్దమునకు
చెల్లును.

క॥ ఈశునియొంటియుమరివా । గీశుని సతికొమ్మగీర్వాణపు
రిణా భాసునసులకు పెండ్లికి । శ్రీశబ్దంబంబ్రచుచ్చి శ్రీభరణుత్రా

(శ్రీ క ర శ బ్ద భే దః)

శ్లో॥ సువణాణంబరభూషంచ రాజాకులసతీమణిః ।
ఘాతాశ్వంస్త్రీరత్నంచ నారీణాంచపయోధ్వరః॥

టీక॥ సువణాణః - బంగారమును అంబరః - బట్టలను భూషణః

అలంకారమును రాజా - రాజాలకును కులసతీ మణిః - సక్కుల(స్త్రీ)లకును
 ధాతాశ్వా - తెల్లగుర్రముకును, (స్త్రీ) - (స్త్రీ)లకును, రత్నః - నవగర్నములకు
 ను, నారీణాంచపనాధరః - (స్త్రీ)లకుచములకును, యాశ్రీకరశబ్దమునకుజె
 ల్లును.

క॥ శ్రీకరశబ్దంబనగనునాకసమండున్నయట్టి యైరావతమున్ |
 ప్రాకటస్త్రీలకునీపీరేకంబైచెల్లు పార్వతీశమహేశా॥

(చిత్తజశబ్దభేదః)

శ్లో॥ చిత్తజంచిన్దయాకారం ప్రమ్యమ్నంచప్రబోధకః |
 కవిత్వాద్వచనశ్చైవా హంకారంబతిరొద్రకః॥

టీక॥ చిన్దయాకారః - విరాడ్రూపాసకును, ప్రమ్యమ్న - మస్మినునకు
 ను- ప్రబోధకః - గురుబోధకును, కవిః = కవీశ్వరునకును, వాగ్యచన-
 ఘగవణుకును, హంకారః - కోపముకును, రొద్రః - తీక్షణానకును,
 యైరాశి చిత్తజశబ్దమునకుజెల్లును.

ఉ॥ ఉత్తమరూపనంతునకు వాగ్వనితావచనానురాగి స
 ద్ద్వత్తగురుత్వవాన్వయ మధువ్రతచిత్తజుడాదిదేవుడు॥ మత్తు
 గనున్నమానవుని మాటకుమేలగునత్కవిత్వము॥ చిత్తజశబ్ద
 మండురిల శ్రీకరకంఠ ఉమామహేశ్వరా॥

(మహీజశబ్దభేదః)

శ్లో॥ మహీధరమహీజంచ సాగరంచసరోవరః |
 హేమచాక్షికరత్నంచ దుస్వధూధ్యుతీకీటకః॥

టీక|| మహాధరః- పర్వతములకును మహిజః-చెట్టుకును సాగరః-సముద్రముకును, సరోవరః- తటాకములకును, హేమః - బంగారముకును, మాత్కీకః మత్స్యములకును రత్నః-నరరత్నములకును దుస్వనూ-పుట్టికొమ్మకును ద్యుతికీటకః- ఆరుద్రపురుగుకును యీ9 మహిజశబ్దమునకు చెల్లును.

చ|| చెలినిగసాగరంబులు సమిష్టితచెట్లకుపర్వతాళికిఁ|
అగణితరత్నపశాక్తికసహాయత పుత్తశివుట్టగొక్కుకుఁ| సగమ
రియద్రదామరలు నేరులు ఘోరములైనమార్గముల | నగునుమ
హిజశబ్దముననందితురంగ భుజంగకంకణా||

(పయోధరశబ్దభేదః)

శ్లో|| తటాకాభ్రవదీతీకా గంగాసాగరకాతమః|
స్త్రీకుచద్గోకుచంచైవ దుగ్ధవృక్షప్రముచ్చతే||

టీక|| తటాకః- కోనేలకును, అభ్రః- మేఘములకును, వదీతీకా-
వీటివాడ్డుకును, గంగా - అకాశగంగకును. సాగరః = సముద్రమునకును
గాతమః- గోదావరికిని, స్త్రీకుచః- స్త్రీలయొక్కకుచములకును, గోకుచః-
గోస్తనాలకును, దుగ్ధవృక్షః= పాలుగలచట్లకును, యీ9న్ని పయోధరశ
బ్దమునకు చెల్లును.

చ|| కరులును యశ్వసంఘములు కారుమహిషములూష్టపం
క్తికిఁ| మరియుపశుక్ర వ్రజంబులును మానవస్త్రీలు సుధాప్రయు
క్తమై| ధరణిజనించు వృక్షములు ధారుణిలోనొకపేరుజెల్లున9|
సురగఘణాఘణాంకితమహోష్ఠల తేజలలాటలోచనా||

(పయోజశబ్దభేదః)

శ్లో॥ పయోజపంకజంబాను నవనీతదధీఘృతం |
సుధాకరపియూషంచ తక్రసక్రజలాశయః॥

టీక॥ పంకజః-పద్మములకును భానుః - సూర్యులకున్న నవనీతః-వెన్నకు
దధిః - పెరుగుకును ఘృతః - నేతికిని సుధాకరః-చంద్రులకును పియూ
షః-ఆమృతమునకును తక్రః-చల్లకును సక్రః- మొనల్లకును లలాళయః-చెరు
వులకును యాశిన్ని పయోజశబ్దమునకుచెల్లును,

చ॥ సరశిజపంక్తికల్వలు స్రవన్నతసూర్యుడు చంద్రబింబ
ముః | మరియుదధీఘృతంబునకు మంచిజలంబుకుచల్లకెన్నగాబ
రుగునువెన్నకీట్లనుచు పండితులెల్లధర్మిలోపలః | తుచిరచిం
తు రెల్లడలతత్త్వనిధాన ప్రధానమందిరా॥

(చరశబ్దభేదః)

శ్లో॥ పక్షీమృగసమీరంచ కీటకంయూచ పాత్రకః |
భూరజశ్చంద్రసూర్యశ్చ చరశబ్దప్రముచ్చతే॥

టీక॥ పక్షిః- పక్షులకును, మృగః- మృగములకును, సమీరః గాలికిని,
కీటకః- పురుగులకును, యావపాత్రః- నావకును, భూరజః- దూలికి
ని, చంద్రః= చంద్రునకును, సూర్యః- సూర్యునకును, యాశి-చర
శబ్దమునకుచెల్లును.

క॥ కరువలికి కీటకములకు | మరియుచంద్రాంకులకు మేఘము
డలమునకుః | సరశీపరాగమునకు | చరశబ్దబంధ్రు బాలచంద్ర
కీర్తితా॥

(అచరశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ అచరాలయవిఘ్నంచ వాపీనూనతటాకహా
గృహలోహఘటశ్చైవ ద్దీప్తిధరిశీఘరః॥

టీక॥ అలయః-దేవాలయముపను విఘ్నః-విఘ్నములకును వాపి-చంద
టాముకును నూప-నూతులకును తటాకః-కోనేలకను గృహః-ఇండ్లుకునునూ
హా పంచలోహములకును ఘటః-కుండలకును ధరి-భూమికిని ధరణీధరః
పర్వతములకును యీ 9ని అచరశబ్దమునకు చెల్లును.

ఆ. వె॥ అచరశబ్దముచగరజతంపుటిల్లును । గుళ్లుగోపురములకు
ధరములును । వసతటాకనూతులొక్క శబ్దముచెల్లు సంద్రుజగదడి
శనంబకేశా॥

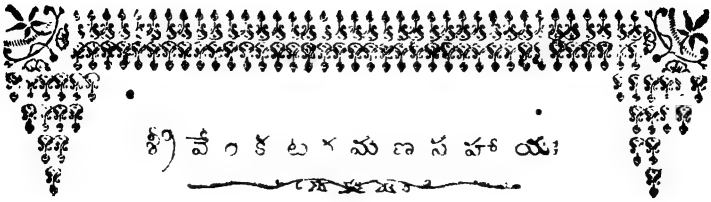
గద్య॥ ఇదినానాధా విశ్వనిఘంటే

యే క శ బ్ద ప్రి యో గః

సర్వం తృతీయసర్గః

క॥ ఈవిశ్వనిఘంటువెవరుభావంబునజడివి రేనిపండితులవనిఁ
భావింబిప్రస్తుతింతును శ్రీవిభువుకృపచేత శబ్దశీలురగుఱుర్ ॥

శ్రీ వేంకటాచలమణసహాయః

-(నిశ్చయ నిఘంటు)-

చతుర్థాశ్రమ ప్రారంభము

(భద్రశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ భద్రభేదభద్రదేభమాంగశ్చో కీరయోభద్రపీతయో॥
సమాఖ్యేపాదరేన్నారీ పద్నారాయణీశ్వరః॥

టీక॥ భద్రః=మంగళప్రదమును, భద్రభేదః యేనుగును, మాంగళ్యే - శుభమును, కీరయో = చిలుకలను, భద్రపీతకాః - సింహాసనమునకును, పాదరే - పాదరసమునకును, నారీ శ్రీలకున్ను, పద్మా = పద్మములకున్ను, నారాయణః విష్ణుకును, యీశ్వరః - శివునకును, యీ 9న్ని భద్రశబ్దమునకున్బును.

(భేదర శబ్దభేదః)

శ్లో॥ వైవరతేయఃపక్షిమేఘా సమీరఃశ్చైవీభానునా॥
గ్రహతారకాభ్రానిఘోషో అసురామరభేచరః॥

టీక॥ వైవరతేయః-గరుత్మాంతునకును పక్షి-పక్షులకును మేఘా-మేఘములకున్ను సమీరః-గాలికిన్ని శశి -చంద్రునకును, భాను- సూర్యునకున్ను గ్రహ-నవగ్రహములకును, తారా-చుక్కలకును, అభ్రనిఘోషో-వ్రాయులకును అసురా- రాక్షసులకును అమరా-దేవతులకును యీ 9 భేదరశబ్దమునకున్బును.

(ధారాశబ్దభేదః)

శ్లో॥ ప్రయాణేజీవయానేచ ఝురీనానిగణతోదకే।
వషభాషణగాంభీర్యే ధారాశబ్దస్వకీర్తితః॥

టీక॥ ప్రయాణః = ప్రయాణమునకు, జవ = వేగమునకు, యాన = నడకకున్ను, ఝురీ = ప్రవాహమునకు, నిగణోదకః = పారివనీళ్లకును, వషణ = వషణమునకు, భాషణః = మాటలకును, గాంభీర్యే = గాంభీర్యమునకును, యాతి, ధారశబ్దమునకు చెల్లును.

(రామశబ్దభేదః)

శ్లో॥ జామదగ్ని రాఘవేయా కాశందీభేదనోఝురీ।
స్వరూపంచస్వయోషంచ రంపాయోశ్చశుకాదయః।

టీక॥ జామదగ్ని = పరుశరాములకును, రాఘవేయా = రఘురాములకును, కాశందీభేదనః = బలరాములకును, ఝురీ = కొండ ఝురులకును, స్వరూపే = చక్కదనముకున్ను = స్వయోషః = తనభార్యకున్ను, శుకాదయః = చిలుకలు మొదలగువానికిని, యాతిన్ని రామశబ్దమునకు చెల్లును.

(జలజాతశబ్దభేదః)

శ్లో॥ పద్దేందీవరకల్హార అంబునూనేషుమత్స్యపః।
ఇత్యాదిజలజంతూనాం జలజాతప్రహాచకః॥

టీక॥ పద్భు-పద్భుములకును యిందీరః-నల్లకలువలకును కల్హార- యర్రకలువలకును అంబునూనః - పద్భుములకును మచ్చరః- సెట్టిచేపలకును- యిత్యాదిజలజంతూనాం - ఉదకములో నుత్పత్తయ్యె జలజంతువులన్నిటికిని జలజాత ప్రకీర్తితః జలజాతశబ్దమునకు చెల్లును,

(భగవద్భజనః)

శ్లో॥ భగవంశ్రవణం పక్షిణాం వైసతేయాదిమండజః |
అభ్రానిలాప్సరోదేవా మునిబ్రహ్మసిణాణోద్భవః ||

టీక॥ చంద్రః-చంద్రులకును ఆకాశ- గూర్తులకును పక్షి- పక్షులకును వైసతేయాది గరుష్మాతు మొకలైన అండజః-గ్రుడ్లులోపుట్టినవాటికిని అప్ప రః=అప్పురులకును దేవః-దేవతులకును మునిః-మునీశ్వరులకును, బ్రహ్మసిణాణోద్భవః- బ్రహ్మమునుపుట్టినవానికి యీ9 భగవద్భజనునకు చెల్లును.

(ఉరగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ ఉరనేశువోవాయు భుజంగోదీఘృణమత్స్యపః |
యిందీవరజలూకాయాం భీతిదైర్యేషు సుగ్రయోః ||

టీక॥ శువో= శుభ్రున్ను వాయు = గాలికిని, భుజంగః = పామున ను దీఘృణమత్స్యః = పెద్దచేపకును, క్రీ = సంపక్కరాసకు యిందీవర = పద్మములకు, జలూకాయాం = జలగులకు, భీతి = భయాంకును- దైర్యేషు = దైర్యమునకున్ను సుగ్రయోః = లోగికిన్ని, యీ12 ఉరగశబ్దమునకు చెల్లును.

(ధారాశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ ధారాధరోఘలాద్రిణాం జత్కలీండ్రనిలాశరః |
భుజంగాధిపతిర్యాజీ ఆదికూర్కాంబుకేసదా ||

టీక॥ ధారాధరః- మేఘములకును కులాది సప్తమలపర్వతములకును జితే- జయించేదముకును, కరి = ఏనుగుకును ఇంద్రా = ఇంద్రునకును అనిలా- గాలికిని శరః- బాణములకును, భుజంగాదిపః = ఆదికేషువుకును,

శ్లో॥ నాలుగుకాళ్లజంతువులకును, మామా - తాచేళ్లకును, అంబు - జలమునకు, ఈపడిన్ని ధారశబ్దమునకు చెల్లును,

(చిరాయుశబ్దభేదః)

శ్లో॥ చిరాయుశాల్లలీకాక ఘూకమచ్చవిహంగమః॥

టీక॥ శ్లో॥ = బూరుగు చెట్టిమను, కాకా - కాకికిని, ఘూకః - బండిసూబకును, మచ్చ్యః - మచ్చములకును, విహంగమః - పక్షులకును, యారీన్ను - చిరాయుశబ్దమునకు చెల్లును,

(విషధరశబ్దభేదః)

శ్లో॥ విషధరాభ్రగోరీత శేషకాసారవారధిః॥

టీక॥ అభ్రః - మేఘములకును, గోరీతః - ఈశ్వరునికిని, శేష - శేషపులకును; కాసార - కొలనుకును, వారధిః - సముద్రునికిని, యారీన్ను - విషధరశబ్దమునకు చెల్లును.

(వివిధశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ వివిధంచిత్రీవణాంచ బహూ రూపబహూకీమాత్ ॥

టీక॥ చిత్రీవణః - నానావనకములకును, బహూరూప - బహూరూపాలకును, బహూకీమాత్ - అనేకకీమములకును, యారీన్ను - వివిధశబ్దమునకు చెల్లును.

(ధావ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ ధావోధుకీణప్రజన తీవ్రీక్రోధవిభీషణః॥

టీక|| దుశీలాం ,, వడిగలవానికిని, ప్రజనః|| ప్రజలకున్ను, తీవ్రీ ,, తక్ష
లమైక, క్రోధః|| కోపమును, భీషణః|| భయానకును, యీరిన్ను ధావశబ్దము
నకు చెల్లును.

(దివ శబ్దభేదః)

శ్లో|| దీవాంతిరిక్షంభువనం! భవనాహివిహంగమః||

టీక|| అంతరిక్ష- ఆకాశమునకును, భువనః-లోకమును “ భవనః-యం
టికిని, ఆహి-శేషువును; విహంగమః” పక్షులకును, యీరిన్ను దివశబ్దమునకు
చెల్లును;

విజ్ఞాన శబ్దభేదః

శ్లో|| విజ్ఞానాబ్జభవవోదేవో దేవతత్వార్థభావనః||

టీక|| విజ్ఞాన- విజ్ఞానమును, అబ్జభవః - బ్రహ్మను, దేవ - దేవతల
కును, తత్వార్థభావనా = తత్వార్థములను తెలుసుకొనుటకును యీ
విజ్ఞానశబ్దమునకు చెల్లును.

(స్వయంభువ శబ్దభేదః)

శ్లో|| స్వయంభూశంబురాసంత! బ్రహ్మవిష్ణుసమీరణః||

టీక|| శంభుః- ఈశ్వరునకును, అసంత-అదిశేషువును, బ్రహ్మ-బ్రహ్మ
కును, విష్ణు- శ్రీమహావిష్ణువేపునకును, సమీరణః=వాయువేపునకును; యీ
శ స్వయంభువశబ్దమునకు చెల్లును.

గోత్రీశబ్దభేదః

శ్లో|| గోత్రేగోత్రకులశ్చైలా ఆకాశేరసనేధనుః||

టీక: || కొత్త-కుటుంబములకును, కైలా - కొండలకును, కులా - కులములకును, అకాశే = ఆకాశమునకును, రసనే - జింహవుకును, ధనుః - వింతిని, యాగ్నిన్మ గోత్రశబ్దమునకు చెల్లును.

(అచల శబ్దభేదః)

శ్లో: | అచలాచలలోకానాం బ్రహ్మవిష్ణుమహేశ్వరః |

టీక: || అచలా - కొండలకును, లోకానాం - లోకములకున్న, బ్రహ్మ - బ్రహ్మకును, విష్ణుః = శ్రీమహావిష్ణువుకును, మహేశ్వరః = యాశ్వురునకును యాగ్నిన్మ, అచలశబ్దమునకు చెల్లును.

(అమృతశబ్దభేదః)

శ్లో: | అమృతేఅమృతంక్షీరం మోక్షంబూచిరజీవనః |

టీక: || అమృతే = అమృతమునకున్న, అమృత - చావనివానికిని, క్షీరం = పాలకును, మోక్షః = మోక్షమునకును, అంబు - ఉదకమునకును, చిరజీవనః = చిరాయువుగలజీవులకును, యాగ్నిన్మ, అమృతశబ్దమునకు చెల్లును.

(వనశబ్దభేదః)

శ్లో: | వనారణ్యజలానాంచ | వానప్రీస్తమృగాదిషుః ||

టీక: || అ - అడవికిన్ని, జలానాం - ఉదకమునకును, వానప్రీస్తః - కుటుంబసహితముగా వనమందుండేవానికిని, మృగాదిషుః = మృగములకును, యాగ్నిన్మ వనశబ్దమునకు చెల్లును.

(భువనశబ్దభేదః)

శ్లో: | భువనేభువనంవారీ ఆకాశేస్వగమందిశే |

శ్రీ

వి శ్వ ని ఘ ం టు.

టీకః భువనః- లోకమునకు, వాః- ఉదకమునకు, ఆకాశః- అప
రమునకు, స్వర్గః- స్వర్గమునకు, మందిరః=యింటికిని, యానన్న భ
జనశబ్దమునకు చెల్లును.

గద్యః ఇది శ్రీనిశ్వనై ఘంటు కే వేదవ్యాస ప్రోక్షక సక
లార్థసారసంగ్రహపరిక్షే | మహాప్రబంధే | శబ్ధార్థనిణాయే | ప
కశబ్దప్రయోగే | చతుర్థస్వర్గ సంపూర్ణము |

వెంట్రుకలు పగలుట తెల్లబడుట మొదలగు దుర్బలములను
మోస్త్రును. పట్టకట్టక ప్రదేశమున వెంట్రుకలు మొలచును

రమణీరంజన తైలము బుడ్డివెల రు 0. 12 0 లు
విగులవరి వెశముగలిగి కేశరములను త్వరలో న్నవీనమును

(శ్రీ వేంకటరమణసహాయం)

విశ్వవిఘ్నంఘ్నం.

పంచముసర్వప్రచారింభము.

(సీతాంగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ సీతాంగోబకహంసానాం విరావతసురస్రమూః॥

శారదా పారదాచంద్రే క్షీరాణావసురాపగః॥

టీకః బకః - కొంగలకును, హంసా - హంసలకును, విరావత - ఇంద్రదంతికిని, సురస్రమూః - కల్పవృక్షములకును, శారదా - సరస్వతికిని, పారదా - పాదరసముకును, చంద్రే - చంద్రునకును, క్షీరాణావః - పాలసముద్రమునకును, సురాపగః - ఆకాశగంధకును, యా శిన్ని సీతాంగశబ్దమునకు చెల్లును.

(లోహితాంగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ లోహితాంగశ్చిత్రభాను | రనూరశ్చఫణుంజయః॥

టీకః చిత్రభానుః - అగ్నికిని, అనూరశ్చ - నూర్యశాగధికిని, ధనుంజయః - అజానునికిని, యా శిన్ని లోహితాంగ శబ్దమునకు చెల్లును

(నీలాంగ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ నీలాంగతక్షకోరాహు కేతుకాలాహిధర్మపాః॥

టీకః తక్షకః - తక్షకునికిని, రాహు - రాహుకును, కేతు - కేతుకును,

శ్రీః విశ్వనిఘంటు

కాలాహీ - కాలసంస్కరణమునకు, ధనుకాపా - యమునకును, యీ కన్ననీఁగం గళబ్దమునకుచెల్లును.

(బాదరాయణి శబ్దబేదః)

శ్లో॥ బాదరాయణి కృష్ణేచా ద్వాంజేనీలమణిస్తథా॥

టీక॥ కృష్ణేచా - నేదవ్యాసులకును, ద్వాంజే - చితటికిని, నీలమణిః - ఇంద్రనీలమణికిని, యీ కన్న బాదరాయణి శబ్దమునకుచెల్లును.

(పీతాంగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ పీతాంగశ్యహరిద్రాయాం పీతాంబరపితామహాః
సూర్యాశ్వంచసురాచార్యో పుష్పరాగేషుకాంచనః॥

టీక॥ హరిద్రాయాం - పశునాయకును, పీతాంబరః - పచ్చనిబట్టకును, పితామహః - బ్రహ్మకును, సూర్యాశ్వంచ - సూర్యునిగుర్రములకును, సూరాచార్యో - బృహస్పతికిని, పుష్పరాగేషు - పుష్పరాగములకును, కాంచన - అంబరమునకు, యీ 7 పీతాంగశబ్దమునకుచెల్లును.

(చిత్రాంగశబ్ద బేదః)

శ్లో॥ చిత్రాంగోవ్యాఘ్రుచంద్రార్క వారిష్ణాహగ్నిమారుతో
రక్షోయక్షశివేంద్రాణాం వైసతేయమయూరయోః॥

టీక॥ వ్యాఘ్రః - పులికిని, చంద్రః - చంద్రునకును అర్క - సూర్యునకును, దారిష్ణాహ - మేఘములకును, అగ్ని - అగ్నికిని, మారుతః - వాయుదేవునకును, రక్షః - రాక్షసులకును, యక్షః - కుభేరాదులకును, శివ-శివునకును, ఇంద్రః - ఇంద్రునకును, వైసతేయా - గరుత్మంతునకును, మయూరః -

నెనుకొనును, యీ 12 చిత్రాంగశబ్దమునకు చెల్లును.

(సురాంగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ సురాంగచంద్రసూర్యేషు వీతిహోత్రానిలాశుగాః |
శింహంవ్యాఘ్రవరాహానాం రుద్రశౌరీనిశాచరః ||

టీక॥ చంద్రః - చంద్రునకును, సూర్యే - సూర్యునకును, వీతిహోత్రాః - అగ్నిదేవునకును, అనిలా - గాలికిని, అశుగా - జాణములకును, శింహ - సింహమునకు, వ్యాఘ్రః - పులికిని, వరాహ - పందికిని, రుద్రా - శంకరునికిని, శౌరీ - విష్ణుకును. నిశాచరః - రాక్షసులకును, యీ 10ని సురాంగశబ్దమునకు చెల్లును.

(చిరాంగ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ చిరాంగోద్భవహనుమంతో జాంబవాంశ్చవిభీషణః |
అశ్వధామబలవ్యాసో జామదాగ్నీకృపస్తథా ||

టీక॥ దృవః - దృవునికిని, హనుంతో - హనుంతునకును, జాంబవాః - జాంబవంతునకును, విభీషణః - విభీషణునికిని, అశ్వధామః - అశ్వధామకును, బలిః - బలిచక్రవర్తికిని, వ్యాసః - వ్యాసులకును, జామదాగ్ని - పరిశరాములకును, కృపః - కృపాచార్యులకును, యీ 9ని చిరాంగశబ్దమునకు చెల్లును.

(అనంగశబ్దభేదః)

శ్లో॥ అనంగమస్తథోవారి ద్వాంతేజోత్సాంతటిలతః |
సురానీలమయూఘేషు చందనేపిఘటేపటః |

టీక॥ మన్మథః = మన్మథునకును, వారి = ఉదకమునకును, ధ్వాంతే =

చీకటికిని, జోత్నా = వెన్నెలకును, తిటిలక = మెరుపు, తీగకును,
 గుర్రా = దేవకులకును, అలలా = వాయువుకును, నుయూభేమ =
 కాంతులకును, చంద్రగీపి = గందనముకును, ఘటే = కుండకును, పటే = బ
 ట్టకును, యీ 12న్ని అనంగశబ్దమునకు చెల్లును.

(భీతాంగ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ భీతాంగోదుందుభిశ్చైవా వ్యాశగ్రాహీచవారణః
 హరిణీనవనీతంచ ఒకవిద్యమ పాదకః॥

టీకః దుందుభి = వకుడేవునకును, వ్యాశగ్రాహీచా = పాములపట్టేవా
 న్నిది, వారణః = యేసుగుకును, హరిణీ = అడలేడికిని, వనీతంచా = వెన్న
 క్కును. ఒక " కొంగకును, విద్యమః " పగడాలకును, పాదకః " వృషభేదా
 నకును, యీ 12న్ని భీతాంగశబ్దమునకు చెల్లును

(కంటకాంగశబ్దభేదః)

శ్లో॥ కంటకాంగోకంటకేకి మృణాళమపిశాఖః
 వృచ్చికోవృద్ధభల్లూకో ఖడ్గభేదాశ్చఅంతకః॥

టీకః కంటక = ముల్లుకును, కేకి - నెమరికిని, మృణాళః - తామరగ్లకును,
 కాఖినః = కాఖిదేవునకును, వృచ్చికా - తేలుకును, వృద్ధభల్లూకా - ముసలి
 యెలుగుబంటికిని, ఖడ్గభేదా - యేదుపందికిని, అంతక - యమునకును, యీకి
 కంటకాంగ శబ్దమునకు చెల్లును,

(తేజాంగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ తేజాంగ వారిఖిధ్యోతా భాస్కరన్యసుధాకరః,
 వైశ్వానరశ్చమునయో తాతకుంభమణిఃప్రభాః॥

టీక వారి - ఉదకముకును, ఖద్యోతా - మెరుగును పురుగుచేను, భాస్క-
రః - సూర్యనకును, సుధాకరః - చంద్రునకును, వైశ్యానరః - అగ్నిహో-
త్రమునకును, మునరౌఢాః - మునులకును, శాతకుంభః = బంగారుచెంబుకును, మ-
ణిః - మణులకును, ప్రభా - కాంతికిని యీ కిన్ని తేజాంగశబ్దమునకు చెల్లును.

(సదృశాంగ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ సదృశాంగో సమీరశ్చ బుధస్య రాహుకేతవః |
మన్యశ్చోచాతకశ్చైవ రక్షోవ్యా మణినిక్వణః ||

టీక॥ సమీరః - గాలికిని, బుధః = బుధునకును, రాహుః - రాహుకును
కేతవః = కేతువుకును, మన్యభః = మన్యగునకును, చాతకః = చాతకపక్షులకును, ర-
క్షః = రాక్షసులకును, మణిః = మణులకును, నిక్వణః = కణాధ్వనులకును, యీ
న్ని సదృశాంగశబ్దమునకు చెల్లును

(కఠోరాంగ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ కఠోరాంగో ఆదికూల్లో స్వీతానాం మహీసతీ |
ఖడ్గాది ఆయుధానాంచా లోహానాం వజ్రరాక్షసః ||

టీక॥ అనిహూత్రః - అదిహూత్రానకును, పర్వతః - పర్వతములకును, మహీ-
భూమికిన్ని సతి - (స్త్రీ)కిని, ఖడ్గాది - ఖడ్గాది మొదలయిన ఆయుధములకు
ను, లోహానాం - లోహములకును, వజ్రః - వజ్రమునకును, రాక్షసాం - రాక్ష-
సులకును యీ కిన్ని కఠోరాంగశబ్దమునకు చెల్లును.

(సూక్ష్మాంగ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ సూక్ష్మాంగో మశికో మక్షే వాలఖల్యాదిసన్తుని |
క్షోభే సైకతవారీషు కీటకేషు వివీలకః ||

టీక॥ మసికః - దోమపను, మతీః - ఈగలపను, వాలభిః - వాలభిల్యాదిసన్నాని-
వాలభిల్యాదిసన్నాచలపను. క్షీభే = నపుంశకమునకును, సైతః - యిసుకడిన్నె
లకును, వారి - వుదకమునకును, కీటకః - పురుగులకును; పీలకః - చీమలకును
యాగ్ను నూక్షాంగశబ్దమునకుచెల్లును.

(సుకుమార శబ్దభేదః)

శ్లో॥ సుకుమారాంగకరకే ప్రసూనేనపమస్తనః |
సుధాసుధాకరోరంభ గంగాసింధుప్రభానిభే ||

టీక॥ కరకే - వడిగళ్లకును, ప్రసూనే - పువ్వులకును, నపమస్తనః - మృ
ధునకును, సుధా = అమృతమునకును, సుధాకరః = చంద్రునకును, గంగా - త
దకమునకును, సింధుప్రభే - సముద్రబుగ్గుకును, నిభః - కాంతులకును, యాగ్ని
నుకుమారశబ్దమునకుచెల్లును,

(స్వతికాంగశబ్దభేదః)

శ్లో॥ స్వతికాంగోకులశ్చైవ వైవ్రతేయోభుజంగభుక్ |
వాయుపుత్రోనిశాటానాం మేఘాతిమిరముంగళః ||

టీక॥ కులశ్చైవ - అపకృతముకును, వైవ్రతేయః - గరుత్మాంతునకును, భుజం
గభుక్ - నెమళ్లకును, వాయుపుత్రో - వాస్మంతునకును, నిశాటానాం - రా
క్షసులకును, మేఘా - మేఘములకును, తిమిర - చీకటిని మంగళః - శుభము
నకును, యాగ్ను స్వతికాంగశబ్దమునకుచెల్లును.

(రోహిణాంగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ రోహిణాంగోకంబళక్రిమి భల్లుకోసప్రవృక్షిణాం |
ఝల్లీమృగపదేభేక గండ కేమృగరోమజః ||

టీక కంబళం-కొంగళికి, కిమి- పురుగులకును, భల్లూకః-పలుగుబంట్లు
కు, స్వపక్షిణాం- సమస్తమమునపక్షులకున్న, రిఖల్- చింతకిర్రులకును
మృపదః- మృగములసముదాయముకును, భేకి- ఆడకప్పకును, గండకః-
కొన, మృగమునకును, మృగరోమజః- మృగరోమసంబంధమైన బట్టలకును,
య్యాశిన్నికోమాంగ శబ్దమునకు చెల్లును.

(ధూమాంగశబ్ద భేదః)

శ్లో॥ ధూమాంగోపితిహోత్రస్య వారివాహేషుసాగరః।
ప్రాలేయకులశైలానాం తటాకోస్త్రీ నదీనదః॥

టీక- వీతిహోత్ర-అగ్నిహోత్రునకును, వారివాహ- మేఘములకును-సా
గరః-సముద్రమునకును, ప్రాలేయ - మంచుకును, కులశైలా=కులపర్వతమునకు
ను, తటాక - చెరువుకును, స్త్రీ-అనుదానికిని, నది- తూర్పుసముద్రములో కలి
సె ప్రవాహమునకును, నదః- పడమటిసముద్రములో కలిసె ప్రవేహమునకును
ఈ10న్ని ధూమాంగశబ్దమునకు చెల్లును

(ద్విపనాఙ్ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ ద్విపనాఙ్గోప్యశింహస్య హంసచంద్రఖశేశ్వరిః।
గౌరీశగణనాథస్య కాలతక్షభుజంగమః॥

టీక॥ పృసింహస్య = పృసింహస్వామికిని, హంస = హంసలకును, చంద్ర
చంద్రునకును, ఖశేశ్వరః = గరుత్మంతునకును, గౌరీశః = మహేశ్వరునకును, గ
ణ- ధన్యః = ఘ్నే శ్వరునకును, కాలః = యమునకును, తక్షభుజంగమః = తక్ష
కుడనేపాముకును, యీ 7 ద్విపనాఙ్ శబ్దమునకు చెల్లును.

(త్రిపనాఙ్ శబ్దభేదః)

శ్లో॥ త్రిపనాఙ్గోవ్యాఘ్రమ్మగా డుండుభోపద్మబాంధవః।
త్రివేణివారిదశ్చైవ మాజాఙ్గీమ్మగలోచనః॥

టీక|| వ్యాఘ్రః=పులికిని, మృగా - వేటకును, దుండుభః - నీరు పాము కును, పద్మబాంధవః - సూర్యునకును, త్రినేత్రీ-గంగకును, వారిదః - మేఘములకును, మాజాలిః - పిల్లికిని, యృగః - సెపులపిల్లికిని, లోచనా " నేత్రములకును, యా 9 త్రివనాఙగశబ్దమునకుచెల్లును.

(సారంగశబ్దభేదః)

శ్లో|| చంద్రోపద్మమరాళ చాతకిగజభృంగేమరుద్వాహనే|
 శుక్లేరాత్రిసుగంధవాసకుసుమే సింహేపికేసారనే|
 కర్పూరాగరు హేమరత్ననసుధా వీణాఘనాఖంజనే |
 శంఖేమస్తధచాపదీపకలికే సారంగశబ్దకుచౌ||

టీక|| చంద్రే=చంద్రునకును, పద్మ=పద్మములకును, మరాళ= హంసలకును, చాతకీ*చాతకీపక్షులకును, గజః=యేచుగును' భృంగే=తుమ్మెదలకును, మరుద్వాహనే - వేటకును-శుక్లేరాత్రి-వెన్నెలరాత్రికిని, సుగంధవాసమంచివాసనకును, కుసుమే - సారభ్యమైనపుష్పములకును, సింహ్వా - సింహములకును, పికే- కోకిలముకును, సారనే-చక్రవాకముకును, కర్పూరా-కర్పూరమునకును అగరు - అగరుచంజనమునకును, హేమా-బంగారమునకును రత్న-రత్నములకును, వసుధా - భూమికిని, వీణా-వీణకును, ఘనే-మేఘముకును, ఖంజనే- కామికపిట్టకును, శంఖే=శంఖమునకును, మన్మథా- మన్మథునకును, చాప- ధనస్సుకును, దీపకలికే - దీపనముదాయముకును, కుచౌ- స్తనములకును, ఈ2తిన్నుసారంగశబ్దమునకుచెల్లును

(కృష్ణ శబ్దభేదః)

శ్లో|| కృష్ణేకోకిలషట్పదేక్షితిజలే చంద్రేమృగేవాయనే|
 సింహేవహ్నిదృగాంచలేజలనిధే కప్పౌకణభేకేసఖే

సనేరాత్రిషుచాతకేకచకుచే మాగేకచఘూకేనిగీ।
 ణామోవాజిఘనేగజేంద్రగిరిణాం కీలేయువత్వాహానీ॥

టీక॥ క్షణే = నలుపుకును, కోకిలః- కోకలకును, పట్పదే- తుమ్మెదలకును, కీతి- భూమికిని, జలే- నీళ్లకును, చంద్రే- చంద్రునకును, మృగే- లేడికిని, బాయసః- కాకులకును, సింహే- సింహములకును, వహ్ని- అగ్నికిని, దృగాంచలే= సేతాంతములకును, జలనిధే- సముద్రునికిని, కషౌ- కోతులకును, అర్క- సూర్యునకిని, బేకే- కప్పుకును, సఖే- చెలికానికిని, సర్పే- పాములకును, రాత్రిషు- రాత్రులకును, చాతకే-చాతకపక్షులకును, కచ- కొప్పకును, కుచె- ధనములను, మాగే- త్రోవలకును, ఘూక- బండిగూబలకును, నిశి- రాత్రికిని, కామే- మన్మథునకును, హజీ= గుర్రములకును, ఘనే= మేఘములకును, గజే= ఎనుగుకును, ఇంద్రా= యింద్రునకును, గిరిః= కొండలకును, కీరిః= చిలుకలకును, యుధత్యా= కవులకును, హరిః= వాయువును, యాతినిన్ను, కృష్ణశబ్దమునకు చెల్లును.

ఇతి॥ విశ్వనిఘంటుకే మహాప్రబంధే వ్యాసప్రోక్తే నా
 న్నానైగంటుకే చూడామణే పంచమసగళ సంపూర్ణము. * *

నానాగ్ధ విశ్వనిఘంటు స్రావణంభము

క॥ శ్రీరామవిభునిసీతా | చాసముఖాలాసాం ప్రసాదంబ్ర
యుశుకా మేరునగధీరుదనుజవి | దారుం శ్రీకంఠచాపదళను సు-
తింతుం॥

క॥ స్వగ్గణమననాకసంబును | స్వగ్గణమసం దేవలోకసభయు
నునయ్యెం॥ స్వగ్గణమననిజమువితగణ | స్వగ్గణంబద్యాయసంబు
చతురతనయ్యెం॥

క॥ వజ్రమనభూమియముకయు | వజ్రమనందిక్కుర స్థివాక్కు
నుకన్నుం॥ వజ్రమనస్వగ్గణమెలకయు | వజ్రంబనసాయకంబు వ
జ్రమునయ్యెం॥

క॥ శ్రీపణామనగదామర | శ్రీపణాంబనగ పక్షి శివును
హరియుం॥ శ్రీపణామనగ తెలుపును | శ్రీపణాంబనగ చెరుకు
సింజనియయ్యెం॥

క॥ కరుణాయనదయా శ్రయమును | కరుణాయనన్వెలయునగ్ధ
కాంక్షయుకృపయుం॥ కరుణాయనగృహప్రవేశముకటణాయనం
దధ్య మొరులగాచుటయన్నం॥

క॥ సంస్కృతములక్షణోక్తము | సంస్కృత మన స్తృతియుగ
లయనర్పముభూమిం॥ సంస్కృతమువేదసంస్కృతి | సంస్కృత
తి నపక్షి పండుసభ మొదలయ్యెం॥

క॥ ఆక్రందమనగమ్రోతయ్యు | నాక్రందంబనగపెన్నెలతి భ
యమొంతుక | ఆక్రందమనగరోదన | మాక్రందంబనగపన్నె
శ్వమునయ్యె॥

క॥ అర్థమనధనముబసిడియు | సర్థమనన్ధలము పస్తువాగ
మ మధిపుం | డర్థమనమానులర్థము | సర్థమననిత్యకమమ
శయమయ్యె॥

క॥ యోగమనయుక్త్యు పాయము | యోగమననేడునా
చుయుద్ధముభూమిక | యోగమనచిత్తవృత్తియు | యోగమననేతి
త్పికరుడంతకుడయ్యె॥

క॥ భోగమన పాముపడగయు | భోగమననో సుఖముస్థిరము
భోంకులుమీనక | భోగమనవ్రతముమానును | భోగమననోమేవ
మామపుత్రుడునయ్యె॥

క॥ అజమనగబ్రంహవిష్ణువు | అజమనగాశివుడుగౌరితి త్తయు
నందిక | అజమనగమొలుపునిలుపును | అజమనగామేకమూక
అంకుశమయ్యె॥

క॥ ఖగమనగబాణమధికయు | ఖగమనగా పాముపక్షికప్ప
యునగ్గిన్ | ఖగమనగభానుడశ్వము | ఖగమనగా బాంధవుండుగరు
డుడునయ్యె॥

క॥ అబ్జమనకంఖగుమును | అబ్జమనంజం మడింనుడనిరవ

నూనా బబ్బమున తామరకునతి కబ్బమునంగప్పరంబు నాయుభమ
య్యో

క॥ ఘృతమనగ నెయ్యినిల్లునుఁ ఘృతమనగా పాలుచల్లగసగ్గి
మినుము॥ ఘృతమనగ తేనెనెత్తురుఁ ఘృతమనసంసారిసుఖము
గెలుపుచునయ్యో॥

క॥ సత్యమనసాధునిజమును సత్యమనంకలిమి బలిమిజగడము
పొత్తు॥ సత్యముభోగము తెలివియుఁ సత్యంబననొక్కయెముక
జగడమునయ్యో॥

క॥ గోవిందమనగ బసరముఁ గోవిందంబనగదొడ్డిగొల్లడుగు
డియు॥ గోవిందమనగవిష్ణువుఁ గోవిందంబనగపిల్ల గ్రోవియున
య్యో॥

క॥ పదమనగ నెరుకనిలుకడఁ పదమనగానొక్కరూపుడనిచే
యుటయు॥ పదమనగ బదురునడుచుటఁ పదమనగానడుగు మో
క్షపదమునునయ్యో॥

క॥ మధువనపైగత్రమాసముఁ మధువనగాపుష్పరసముమా రె
డుపండు॥ మధువనగకల్లునెయ్యినిఁ మధువనగాలవణతండ్రిమ
న్తధుడయ్యో॥

క॥ అవ్యక్తమనగవిష్ణువుఁ అవ్యక్తంబనగసింహమభిమురెం
డు॥ అవ్యక్తమనగజెంద్రుడుఁ అవ్యక్తమనగ సత్యమంబుధిస
య్యో॥

(వృత్తాంతశబ్ద భేదః)

క॥ వృత్తాంతేమనగబ్రస్తుతి వృత్తాంతమనంగ్రాత్తయూ
రుంబేరు॥ వృత్తాంతమనగనుడుకము । వృత్తాంతంబనంగవార్త
వృద్ధియునయ్యె॥

(భూతిశబ్ద భేదః)

క॥ భూతియనగారిణిపతి । భూతియునైశ్వర్యపదముభుక్తి
యుముక్తి॥ భూతియనలక్ష్మీనంపద । భూతియుకరియొప్పఘ్నాతి
భూతియునయ్యె॥

(శృతిశబ్ద భేదః)

క॥ శృతియనగచదువుశాస్త్రము । శృతియనగావేదములును
జుంటిగయునె । శృతియనగబ్రహ్మబ్రాహ్మణు । శృతియనగాబులి
యు నశుభ శుభములునయ్యె॥

(భూతశబ్ద భేదః)

క॥ భూతమన తగవుసత్యము । భూతంబన నల్పమోక్ష బుద్ధి
యుదనువున్ । భూతమన పంచవిషయము । భూతమునిఖిలావ
రాది భూతమునయ్యె॥

(శక్తిశబ్ద భేదః)

క॥ శక్తియననిధియులావును । శక్తియనంగంటరవమునవరము
మూతి॥ శక్తిమూరస్వామియు । శక్తియనంతండువేల్పున
హజమునయ్యెన్॥

(స్థాణుశబ్ద భేదః)

క॥ స్థాణువనమొకడుకొక్కెర । స్థాణువనంగిరియు తరువునంధి

యుచెరుకుఁ | స్థాణువనహరుడుహరియును | స్థాణువనంమోహ
సంబుతండ్రియునయ్యెఁ ||

(తక్షశబ్ద భేదః)

క॥ తక్షమన బున్న మయమవన | తక్షమనగా శ్రాద్ధమొక్కనం
జ్జయుబుతువుఁ | తక్షమన రాగి పాత్రయు | తక్షమనగాపండువై
సుక్షణమునునయ్యెఁ ||

(గుణశబ్ద భేదః)

క॥ గుణమనగనత్యసంపద | గుణమనగాగుణమువింటికొప్పున్నా
ర్ణి | గుణమనగద్రవ్యమించుక | గుణమనగాధైర్యగానిగుణమును
నయ్యెఁ ||

(రణశబ్ద భేదః)

క॥ రణమనగ రాజుభూమియు | రణమనగారధముశరణునుణరిణ
నీధిఁ | రణమనగదమ్ముటంబును | రణమనగా మ్రోతవ్రాత రంప
ఁబునునయ్యెఁ ||

(హరిణశబ్ద భేదః)

క॥ హరిణమనలేడియిట్టియు | హరిణంబుననల్పుతెల్పు హరుడు
నుహరియుఁ | హరిణమనమీనుమిడుతయు | హరిణంబనపర్వతం
బు అంచయునయ్యెఁ ||

(ప్రామాణశబ్ద భేదః)

క॥ ప్రామాణమనగ నెరుకయు | ప్రామాణంబనగవంచ పాట
యుమేరఁ | ప్రామాణమనగ శాస్త్రీయు | ప్రామాణంబనగశాల
దిబ్రిస్తుతమయ్యెఁ ||

(హిరణ్యశబ్ద భేదః)

క॥ హిరణ్యమనగాపైడియు । హిరణ్యంబనగనెండియునుకయు
జముడున్ । హిరణ్యంబనగవివాడుటః హిరణ్యమన పైడిమెత్త
ఈశుడునయ్యెన్

(సంవి త్తశబ్ద భేదః)

క॥ సంవి త్తమేవోకయుద్ధము । సంవి త్తముభయముగోత్రీసార
ముతేరున్ । సంవి త్తమునిజబాషణ । సంవి త్తముకాలపణకస
వృశమయ్యెన్

(స్వగ్రోదశబ్ద భేదః)

క॥ స్వగ్రోదమనగబామును । స్వగ్రోదంబనగదేలు నెత్తురుభా
టున్ । స్వగ్రోదమనగమతియు । స్వగ్రోదమనంగబార నెగడునుస
య్యెన్

(పరిధిశబ్ద భేదః)

క॥ పరిధియననమిదిసంజులు । పరిధియనంబూరగొమ్ము పరివేశ
మునన్ । పరిధియన యినుమునిప్పును । పరిధియనకాయుధంబు
బహుళమునయ్యెన్

(విధిశబ్ద భేదః)

క॥ విధి విష్ణుడనిలుడనలుడు । విధియబ్జజాయతుపతియువిశ్వము
నస్వం విధి చంద్రుడబలసూర్యుడు । విధి యనగానిష్టసఖుడు విద్య
యునయ్యెన్

(ప్రసిద్ధశబ్ద భేదః)

క॥ ప్రసిద్ధమనగానిజమును । ప్రసిద్ధముఖ్యాతిబలముప్రీజయుజ

లముఁ | ప్రసిద్ధమనగాధర్మము ! ప్రసిద్ధమనపొడవుకీర్తిఁ పాపమునయ్యెఁ ||

(వాజిశబ్ద భేదః)

క॥ వాజియనగరుడుడశ్వము | వాజియనఁ అంపకోలవెన్నెలపులుగుఁ | వాజియననిజముఅర్థము | వాజియనఁ వడియునడవివర్ణమునయ్యెఁ ||

(సిఖి శబ్ద భేదః)

క॥ సిఖియనగనగ్నినైరుతి | సిఖియనగనెమలిశివుడుసివ్యయుఁ కోలఁ | సిఖియనగగొడ్డుగొట్టియు | సిఖియనగాకోడిపుంజు శేషువునయ్యెఁ ||

(ఘన ఘనశబ్ద భేదః)

క॥ ఘనఘనమనభూపతియును | ఘనఘనమనగొప్పకొండకయ్యవుభూమిఁ | ఘనఘనమనగాదుర్గము | ఘనఘనమనమిగులవానగగఁ మొగులయ్యెన్ ||

క॥ (ఘనశబ్ద భేదః)

క॥ ఘననునగపద్యభేదము | ఘనమనగా మొయులు పెద్దఘంటయుపొడవుఁ | ఘనమనగవట్టచనుగవ | ఘనమనగానక్కమేనుకవి మొదలయ్యెఁ ||

[వాహినిశబ్ద భేదః]

క॥ వాహినిసేనాముఖమును | వాహినియన నదియునిసుకవాచాశుద్ధిఁ | వాహినిభారతిబ్రహ్మయు | వాహినియననాకసంబువార్ధియునయ్యెఁ ||

బ్రహ్మశబ్ద శ్లోక:

క॥ బ్రహ్మమన పేరనగ్నియు । బ్రహ్మముపరమార్థసుఖము ఫ
తనమునర్థిన్ । బ్రహ్మమనగ దపమునేయుట । బ్రహ్మమనంబ్రా
హ్మణాదిబ్రహ్మయునయ్యెన్॥

గంధశబ్ద శ్లోక:

క॥ గంధంబన గోపించుట । గంధముఁ త్సాహమొప్పుగౌరవ
మునగున్ । గంధమువాసన నురుమును । గంధమనన్ వకాని
మాంసగంధమునయ్యెన్॥

రక్తశబ్ద శ్లోక:

క॥ రక్తమన పాలునీళ్లును । రక్తమనం నెదడునెముకరాజీవం
బున్ । రక్తమనమీనుమేఘము । రక్తమనం నాకసంబు రక్తము
నయ్యెన్॥

అబ్దశబ్ద శ్లోక:

క॥ అబ్దమనకొండగొరియయు । అబ్దమనం మొయిలుబయిలు
నంబరమినుడున్ । అబ్దమువాసప్రమయుడును । అబ్దమనం నొక్క
యేడుఅరఘడియయ్యెన్॥

ప్రాసాదశబ్ద శ్లోక:

క॥ ప్రాసాదమనగ గరుణయు* ప్రాసాదంబన తెలుపువచ్చు
యునలుపు* ప్రాసాదమనగ శుభమును* ప్రాసాదంబనగరా
జభవనమునయ్యెన్॥

(అనుబంధశబ్ద భేదః)

క॥ అనుబంధమనగ బ్రస్తుతి * అనుబంధంబనగనుపహాకముః
శుప్రన్ * అనుబంధమనగ బ్రకృతియు * అనుబంధంబనగయెను
హుసపదుటనయ్యెన్॥

(శుభశబ్ద భేదః)

క॥ శుభమనగ పాలువిద్యయు * శుభయనగాజము పునెకుసు
సోము ప పామున్ * శుభయనసమృతముమానును * శుభయనగ
నూచినట్టి సున్నమునయ్యెన్॥

(పర్ణశబ్ద భేదః)

క॥ పర్ణమననాకుమోమక * పర్ణమనం నిలువుచవికె పర్ణము
రథమున్ * పర్ణమసకిక్కియును * పర్ణమనం అశ్వబలముప
క్షియునయ్యెన్॥

(మృదుశబ్ద భేదః)

క॥ మృదువనగ వాచిబేరము! మృదువనగాగప్రమోరయుము
చైత్రవృద్ధిన్ * మృదువనసన్నమధికము * మృదువనగా మెత్తన
వ మురహారుడయ్యెన్॥

(హయశబ్ద భేదః)

క॥ హయమనగ బిడుగుగాలము * హయమనగా నశ్వరుక్ష
మాలస్యంబున్ * హయమనగ వేగవాయువు * హయమనవడిగ
ల్లనట్టి నశ్నమునయ్యెన్॥

(వీరోచనశబ్ద భేదః)

క॥ వీరోచనమనగ నన్నియు * వీరోచంబనగాను శశియు వెన్నెల

యిను పుకా* పీరోచమన యర్జను పును* పీరోచమనగను తెల్పు
వేగము నయ్యెకా*

(ఆ త్తశబ్ద భేదః)

క॥ ఆ త్తయనబుద్ధి ధైర్యము|ఆ త్తయన నిజము గమనమధ్యా త్తం
బుకా* ఆ త్తయన దేహము స్థితి* ఆ త్తయన భిమాన వాదిహాస్య
మునయ్యెకా**

(ఆతంచశబ్ద భేదః)

క॥ ఆతంచమనగ గల్గుట | ఆతంచమనంగ మూర్ఖహారము
దానున్ | ఆతంచమనగ ఫలన | ఆతంచమనంగ వాసనభినయ
మయ్యెన్॥

(సాధనశబ్ద భేదః)

క॥ సాధనమనగాజంపుట| సాధనమనగగల్గు నభానంగ్రహ
సంఖ్యమున్ | సాధనమనగానాగలి | సాధనమనకార్యంబుజనుట
యనయ్యెన్॥

అభిమానశబ్ద భేదః

క॥ అభిమానమనగగర్వము| అభిమానమనంగజ్ఞానహాంకా
రంబున్ | అభిమానమనగ స్నేహము | అభిమానంబగన మహి
మయభివృద్ధియనయ్యెన్॥

వేదశబ్ద భేదః

క॥ వేదమన మాకుమలయును | వేదమనన్ దెలివకులమువే
ల్పునుశిశున్ | వేదమనఫూమియుదకము | వేదమనన్ జెరువునది
యవేదము నయ్యెన్॥

జీమూతశబ్ద శ్లోకము:

క॥ జీమూతమనగమేఘము | జీమూతంబనగ వాడిశివుడును
శిలయున్ | జీమూతమనగశంఖము | జీమూతమనంగమిన్నసీమ
యునయ్యెన్॥

అజ్ఞానశబ్ద శ్లోకము:

క॥ అజ్ఞానమునబ్బుతెబ్బును | అజ్ఞానమనమర్త్యత్నియా
కునుశశియున్ | అజ్ఞానమనగాజిల్లెడు | అజ్ఞానమనయడవియం
డుఅజ్ఞానమయ్యెన్॥

భానుశబ్ద శ్లోకము:

క॥ భానుడననగ్నికిరణము | భానుడనంశశియురవియప్రాయ
ముగురుడున్ | భానుడనభూమియునకము | భానుడనంగప్పచిప్పపైడి
యునయ్యెన్॥

కామినిశబ్ద శ్లోకము:

క॥ కామినియనసీకరియు | కామినియనమరుడు మాకుకల
హంసంబున్ | కామినియనదెలుపగ్నియు | కామినియననొక్కరమ
ణి గడవయునయ్యెన్॥

రత్నశబ్ద శ్లోకము:

క॥ రత్నమనంభూతికంబలి* రత్నమనం వీధిదొంతిరాయినిగరి
యున్* రత్నమనరాజురమణియు* రత్నంబనఫణియుమణియురా
గంబయ్యెన్॥

లాంచశబ్ద శ్లోకము:

క॥ లాంచమనదోషంబును | లాంచనమనకేతుకీర్తిలక్షణము

హిమన్ | లాంచనమనగానామము లాంచనమనమత్సచంద్రలాం
చనమయ్యెన్ |

(వీటపశబ్దభేదః)

•క॥ వీటపమనబోదికంబము వీటపమనం ప్రూనుయిల్లువిస్తారం
•బున్ వీటపమన బాముకూర్తము వీటపంబన నాడగప్పవేదమున
య్యెన్.

(తల్ప శబ్దభేదః)

క॥ తల్పమననతియుగోడలు* తల్పంబనబరువుమెరువుదాన
ముప్రాఫిన్* తల్పమన రాతుమణియును* తల్పమనం నగవునవ్వు
దాసియునయ్యెన్॥

[డింభశబ్దభేదః]

క॥ డింభనుననుడువునడువులు| డింభమనదురక్కమగరుతే
నియుదవ్వున్ | డింభమనమూర్కుముస్తలు| డింభమనంధైలకపిం
డిదివియునునయ్యెన్॥

(శంభుశబ్దభేదః)

క॥ శంభుడనబ్రహ్మభాగతి శంభుండన హరియుహరుడుశంఖ
ము కొరకున్ | శంభుడనదనువు శరమును | శంభుడన సుమయు
•ధరిణి శశిశైలునలయ్యెన్॥

(దుందుభిశబ్దభేదః)

క॥ దుందుభునభేరి గమనము | దుందుభియన గౌరిహరియ్యో
దొనయునుజ్యోతిన్ | దుందుభున గనుజమర్కటా | దుందుభి య
నవిష్ణుతండ్రి దొనయునునయ్యెన్॥

[శ్యామశబ్దభేదః]

క॥ శ్యామమన నల్పుతెల్పును! శ్యామమనంబచ్యదనముశం
భుడు నినిడుకా! శ్యామమనగ గరుడొనయును! శ్యామయనకా
నొప్పనొక్కశైశవమయ్యెన్॥

(కామశబ్దభేదః)

క॥ కామమనవిశ్వజనము | కామంబన నదియుగలగాకామ
ముమిన్నున్! కామమనబుట్టుటధికము! కామంబన గాలిధూళి
కాముడునయ్యెన్॥

(ధనశబ్దభేదః)

క॥ ధనమనగ నెముడుపువ్యము | ధనమనగా సోమతూజిత
గునిజూపున్! ధనమనగనయనూపును! ధనమనగాతుమ్మచెట్టు
తమ్ముడునయ్యెన్॥

(భీష్మశబ్దభేదః)

క॥ భీష్మమువిక్రమబుద్ధియు | భీష్మముపంచేంద్రియములుబిగి
యించుటయున్! భీష్మమన నగవుచేయుట! భీష్మంబనరక్షదంతబీ
జమునయ్యెన్॥

(గుల్మశబ్దభేదః)

క॥ గుల్మమనపొదయుమూకయు! గుల్మమనన్ సానవానగుం
బయునాభికా! గుల్మమనవేరువెట్టక! గుల్మమనం గృహమురో
గగుల్మమునయ్యెన్॥

(క్షమశబ్దభేదః)

క॥ క్షమయనగభూమిసైరణ! క్షమయనగా మాంచుమినుము

సహ దేవుండవన్. క్షమయనగహితవు హేతువు | క్షమీయనగాజి
ముడమము సరిసమునయ్యెన్ ||

(తారిక్షశబ్దశ్లేదః)

క॥ తారిక్షమనగగఱము | తారిక్షమనగతగఱనుబంగరునయ్యెన్ |
తారిక్షమనగగరుడుడు | తారిక్షమనంగ బాతతీయునయ్యెన్ ||

(క్షయశబ్దశ్లేదః)

క॥ క్షయమనగచెడుట చావును | క్షయమనగా బరవును
సామధ్యకమున్ | క్షయమనగనీదినల్లెరు | క్షయమనగాకొంచ
మధికసారమునయ్యెన్ ||

(వనశబ్దశ్లేదః)

ఆ, నె వనముపేయబ్బిననముతకంబు | వనమునీరుగోరువన
మువనము | వనముచల్లచమురు | వనముదామరు | వనముపుష్పతు
లనివనము వనము ||

(పుండరీకశబ్దశ్లేదః)

గీ॥ పుండరీకముపేరు పులుగంఢు యెలుగంఢు | పుండరీకము
పేరుపుట్ట పాపి | పుండరీకముపేరుపురుహూతనిభమంఢు | పుండరీ
కమెజ్జ పురుషసరణీ ||

నానార్థవిశ్వనిఘంటు ప్రశమసర్గ సంపూర్ణం

నానాధర్మవిశ్వనిఘంటు ద్విశ్రయసగౌత్రపారంభము

—[0]—

క॥ భాసురముగనాక్కిని భాసురమతికాలిదాస పుష్కలక
రూపం జేసెద నానాధర్మంబులు । వాసించుకథాప్రసంగ ప్రర్
వైఖరిన్॥

క॥ తెలుగుమగుండులుసంస్కృత । కలగలుపులుఅష్టభాషకవి
శేబంబుల్ । తెలివిగజెప్పవధరవై । లలితోజ్వలకావ్యతకలక్ష
మంత్రీ॥

వ॥ అనుచునివ్విధంబున సవ్యాపరోహణ, శబ్దవైకల్యపట్టా
ప్రమరవిచిత్రాధర్మ, ప్రభలుగల్గు అష్టనిఘంటుప్రత్యుత్తర స
మృతప్రసంశయ నానార్థాలంకారశోభిత పురాణరచనంబు సక
ల వాసవసంచారంబువిన్నవించెద.

క॥ కనుగొనిహనుమంతునిచే విసగోరినబాంబవంతు విభుడ
గ్గిరికిన్ । సన్తునులాడెడుమాటలు । గనుగొని నే బ్రస్తుతింపగ
ల్లినోలేనో॥

(కొండశబ్దకేదః)

గీ॥ కొండపేరులక్ష్యే గామయోప్పబంగారు । కొండపేరుయుల్లు
కొదమగొడుగు కొండరథముగిరిఱకులంబు జలమండ్రు కొండ
పెద్దచన్ను గొండలవని॥

(జీవశబ్దకేదః)

క॥ జీవనమనగను మేఘము । జీవనమనబెండ్లి నోముశ్రీవైష్ణ

వమున* జీవము నిరుమాధతి* జీవమున్నంబు ప్రాణి శేషు
వఘేనన్ ||

(కౌక శబ్దశేదః)

క॥ కౌకముఫణిమర్కటమును* కౌకముగుద్రంబుమొసలి
కరిశూకరమున్* కౌకంబుకారుచాతన* కౌకమునిలయంబును
నుమ కౌంచనఫలమున్ ||

(వేదాయశబ్ద శేదః)

క॥ వేదాయన వకనాయక* వేదాయన వీచిహోత్రవేదా
నుకభిన్* వేదావిప్రులు పనితలు* వేదాస్వానంబు హయమువే
దాశ్శూర్మల్ ||

[వేరుశబ్ద శేదః]

ఆ-వె॥ వేరువేరు పామువెయ్యింట గలగంట* వేరువేరుతులసివే
నరాసి* వేరువేరుజలది విరుమాల్లు పాకంబు* వేరువేరుభక్తివి
నిసరాసి

[తారశబ్ద శేదః]

క॥ తారలు సక్షత్రంబులు | తారలుముత్యాలకునుమ తార
లూలంబున్ | తారలు తెలుపక్షింతలు | తారలు వస్త్రా)యకృతు
ల దళగణపక్తుల్ ||

[గోపాల శబ్దశేదః]

క॥ గో పాలుడుసాదేవుడు | గో పాలుడుగొల్ల చల్లగోప్యము
చుచువు॥ గో పాలుడు భూ పాలుడు | గో పాలుడుశివుడుశంభు
కృష్ణుడునంది॥

[దోమశబ్ద శ్లోక:]

క॥ దోమనగపర్వతంబులు దోమనగాకప్పదొడవు తృణగం
జాయి॥ దోమనగంబుక్కచిక్కడప | దోమనగావేమచన్ను దో
మకుచెల్లు॥

[కేకీశబ్ద శ్లోక:]

క॥ కేకీకొక్కెర నృపభము | కేకీపోరాటలాట కేకీమృగ
ము॥ కేకీయుద్ధముపేరును కేకీయనక కప్పయంఢ్రుధరలోకృష్ణా

[గంధశబ్ద శ్లోక:]

శా॥ గంధంబాహుళికల్యవృక్షము సుఖాకల్పంబుతాంబూ
లము॥ గంధాక క్షేడనంతిపేరునని ము॥ కస్తూరికస్తూరమున్
గంధాపుప్పొడిసాయకంబులు రమా కంఠంబునూత్కంబులు॥ |
గంధాతుమ్మెన రేకు తుమ్మెనువతీకక్షంబుప్రాణాహుతులే॥

[మధువేదశబ్ద శ్లోక:]

మ॥ మధువేదంబుఘృతంబు తేనియలతా మన్యంబు పాని
య్యము॥ మధుపురీమాంసము యిక్షుఖండనము॥ మత్తేభ
మున్ పద్మమున్* మధువేక్షీరయ వనసాలఫలమున్ మామెం
డుబొలియ్యకున్* మధుమాంసంబును బ్రస్తుతింతురుగుళి మా
కందహారావలినే॥

[రామాశబ్ద శ్లోక:]

శా॥ రామారత్న మురాజుసోముడుగదా రాగంబుభోగంబు
లున్, రామాంజ్ఞానగొండ్రాయమునులున్ రాజీవకులనాధ

(పిచ్చుకశతబ్దభేదః)

క॥ పిచ్చుకశంభుడుగారా! పిచ్చుకవేపంబుకోటినిండాన్నము
లం పిచ్చుకవక్షాముచినుగులు! పిచ్చుకదిసచండిషూమగిలునిగం
గా॥

(కవిశబ్దభేదః)

క॥ కవిరధిరధనన్నాహము | కవినిండ్రుడుమెల్లకన్ను కవిబృ
ష్టములి॥ కవిమంత్రిజ్యోష్యుడనలుడు | కవివిప్రుసురమణసురభిక్
వియసబరగు॥

(రంభశబ్దభేదః)

క॥ రంభనగరాజహంసము | రంభనగానరటిచెట్టురభముసే
ట్యో॥ రంభనగ బలమునశ్వమురంభాహుతిక్రతువు దేవరమణియు
య్యో॥

(భీమశబ్దభేదః)

క॥ భీమమనగభల్లాతము | భీమముహుంకార శక్తిపిడుగు
నుడుపము॥ భీమంబౌర్పులుగణమణి! భీమముననశాంతిక్రియయు
స్రియవచనంబుల్॥

(కాకరశబ్దభేదః)

క॥ కాకగగార్ధభమూత్రము! కాకరనననాభి మృత్యుకారణ
రథము॥ కాకర రజకునిపేరట! కాకరఘనయోగితడువు కాక
రయయ్యో॥

(గోవుశబ్దభేదః)

గీ॥ గోవు పాదరసము కృష్ణమమృతంబును | గోవుపంచదార

గోల్లవాడు | గోవుడుఃఖమయము కశలంబురవిపేరు | గోవుమఠ
డవాడుగోవుగోవు||

నవ్వు శబ్ద భేదః)

క॥నవ్వులుపువ్వులుగోవిల | నవ్వులుఋరహాగ్ని చిగురు నాట్య
ముసరుకుః | నవ్వులతభిన్న హేత్రుక | నవ్వులుగా వెన్నెలంఢ్రు
నాధముచూచీ||

(చిల్లారశబ్ద భేదః)

గీ॥ చిల్లారమనపేరు శ్రీగంధకస్తూరి | చిల్లారమనకొమ్మచిగు
రుబోణి చిలుకనవరసాలు చిక్కంఢ్రు చెరుకంఢ్రు | చిల్లారు రథి
మోకచెలిమిబలిమి||

(నవసీతశబ్ద భేదః)

క॥ నవసీతమమృతధారలు | నవసీతము పువ్వులతోటనవమ
స్వఘడుః | నవసీతమరటితక్రము | నవసీతము వెన్నెకంకి నవ
యశావనముల్||

(తాళశబ్ద భేదః)

క॥ తాళముకప్పెరచిప్పలు | తాళముగరతిత్తిమేక తప్పెలువి
శివ | తాళమువిశనద్రదములు | తాళముచప్పెలు పొసగుతాళము
ధాత్రిః||

చీపురు శబ్ద భేదః

క॥ చీపురుగడిసుడిచీల్లెన | చీపురుముట్టంటుపెంటు చీప్పకు వీట
నా, చీపురుఁకొక్కలుబూడలు | చీపురుగలుగానుగంఢ్రుసిద్ధముశూ
రీ||

విశ్వ నిఘంటు.

[భగ శబ్దశేదః]

గీ॥ భగముమాను తొర్రబడబాగ్నిసిఖిలండ్రు | భగముగోల
పారిజాతపుష్ప | భగముయిండ్రుడవనితపరమేష్టిశివుడండ్రు | భ
గముయోనినోరుపరుపుటోటా॥

[తాడుశబ్దశేదః]

గీ॥ తాడుతలువుకన్నెద్దైవంబుతలనేరు | తాడుపోతరాజుతం
గకతఁ | తాడుచముకు పాము తడబాటపోరాట | తాడుగవినఁ
డ్రు తగులుబయలు॥

[పుడిశిలిశబ్దశేదః]

క॥ పుడిసిలనరాహుకోకలు పుడిసిలిగుడ రథము కండ్లిప్పు
మామృగము | పుడిసిలిపుడమి సముద్రము | పుడిసిలికవివాలిచూ
లి పుడిసిలియయ్యె॥

[పొగడుశబ్దశేదః]

క॥ పొగడుటస్వగఁము భువనము | పొగడుటపట్నదముబ
ట్టుభూసురమూర్తిఁ | బొగడుటగాధము వెల్లువ | బొగడుటరత్తిచ్చి
లుక చెట్టుపొగడనగదగు॥

[ముక్కన్న శబ్దశేదః]

క॥ ముక్కన్ననారితేళము | ముక్కన్నను దారిముంజముని
మాక్కొండు | ముక్కన్న శివుడువారియగు | ముక్కన్న సమహో
మశాలి మునమునకట్ట॥

[కండచీమశబ్దశేదః]

గీ॥ కండచీమకుపేరు గణనాఘడనియండ్య । కండచీమపేరు
గరుఘడయ్యె కండచీమపేరు కరకంఠుడనియండ్రు । కండచీమక
ల్లకండచీమ॥

[ఘట శబ్దశేష:]

గీ॥ ఘటమునయ్యెరోలు గానుగగోలేము । ఘటముపేరుకుం
భకణాద్రోణు । ఘటముబాందెకుప్పె కావ్యంబులంకిణిః ఘట
ముఘీమకన్నె కడుపుచెరువు॥

[రావణశబ్దశేష:]

గీ॥ రావణుండమొసలి రాయంచకీరంబు । రావణుండమొ
గ్గరథమునాస । రావణుం మాయరజతాన్రిశ్రీశాలి । రావణుండ
హ సిరావణుండూ॥

[కప్పశబ్ద శేష:]

గీ॥ కప్పమోతపుట్టగలిశసయిలు తేనెకప్పవాయిరంబుకాగు
గట్ట । కప్పవాయిరప్ప కరువలిమేఘంబు । కప్పదశగళాళికప్పక
ప్ప॥

[కరుణ శబ్దశేష:]

గీ॥ కరుణచందమామ కనకాన్రికావలికరుణమేనమాసకమ
లమిత్రు । కరుణభాగవంతుడు గంభీరగయశాలి । కరుణకరుణశూ
ర్పు గాలిఋతువు॥

[కినుచుట శబ్దశేష:]

క॥ కినుచుటచేరువచంపవ । కినుచుటవననెమలి కిన్నెరకా

ముల్ | రామాసాంపువెన్నెలుతారాంకమ్మచాపమ్ములున్ * రా
నూసన్నుతి తేనెపల్లెలుగదా రాముండుమూతిఁపియన్ ||

(ముసలిశబ్దభేదః)

క॥ ముసలమురోకలిశూలము * ముసలముబల్లిబృందవసముము
క్కైరతురత్తన్ * ముసలముతగుణి భీముడు * ముసలముభేదముపో
తుమునిబృందంబున్ ||

(నాగుశబ్దభేదః)

ఉ॥ నాగులునిలిచాగులును నాగులుబోగులు నాగుకట్టులున్
గాగులుపట్టులును నల్లనిశెల్లనినానికేశమున్ * నాగులుచో
రివిద్యలును * నలపలుగొండులు బ్రహ్మానాగులున్ * నాగులుమే
ఘుపంక్తులును నాగులుగోఘులునాట్యశాలులున్ ||

(కాముశబ్దభేదః)

ఉ॥ కాముడుకోకితెఱ్ఱ రసికాంకులు చూపులునొంతిమల్లె
లున్ * కాముడువిల్లుగడ్డెపకస్యలు మేఘముచిత్రహూపుమున్ *
కాముడుగంఢుకోశలు కాములుపిల్లలు కాసపేళ్లకున్ * కాము
డుగోలికాపుమరి కాముడుబాణము మందుమంత్రముల్ ||

(నగశబ్ద భేదః)

క॥ నగమనశధివేళ్ళము * నగమంబుఘలసనిసుగులు సొందీ
ళ్ళరుమక * నగనూత్తపమవధాన * నగమనక్రీనాతివేణునాడ
విరుచులున్ ||

(కోడి శబ్దభేదః)

గీ॥ కోడిబాణకాడు కుమ్మరిదరిచేసి | కోడి చక్రవర్తికొఱపె
న్ను | కోడికోడిపోతు కొమకొప్ప నిండుండు | కోడి కొలిమితి
త్తికోడియయ్యె॥

(తాతశబ్దభేదః)

గీ॥ తాతఘరపుమెరుపుదైవంబురవఘా? | తాత తండ్రిగాఁ
ఘమ=రాజు | తాతబ్రహ్మపేరు దర్శింపశివుడండ్రు | తాత విష్ణు
వండ్రుదులుపుకొలది॥

(పొన్నశబ్దభేదః)

క॥ పొన్నలుపారుగిరుగులునుం | బొన్నలుతాబేళ్లు రఘులు
పొగడంబరమున్ | పొన్నలునిడువలుమరుగులు | పొన్నలుభ్రమ
రఘులుసతులు పొన్నలునుహరి॥

(పూతశబ్దభేదః)

క॥ పూతలు మ్రోతలు వ్రేతలు | పూతలు చిగురా
కుమీదిమ్రోదలుసూడన్ | పూతలునేనొక సిద్ధం | పూతలుగా
జేసెబ్రహ్మభువసంబరయ్యెన్॥

(భూతశబ్దభేదః)

క॥ భూతముబలిభోజ్యములు | భూతములనుకూలయోగిభూ
తేశ్వరుడున్ | భూతముజీవు పుష్కరింప | భూతంబనియండ్రునన్వ
భూతేశ్వరులున్॥

యః కినుచుటయంతరహస్యము కినుచుటవేగిరము మేలుగీడన
బరగున్ ||

(కిట్టుశబ్దభేదః)

క॥ కిట్టుట తిట్టుట కొట్టుట* కిట్టుటముట్టంటుచేతిక్రిందటిమా
ట్టుట* కిట్టుటవేల్పుట పట్టుట* కిట్టుటతగదనుటపనులు గీరముల
య్యెన్ ||

(నీరాటశబ్దభేదః)

క॥ నీరాటముకచ్చపమగు నీరాటముమహిషరభము నీర్వా
ణంబు* నీరాటముమంచంబగు* నీరాటముకప్ప మొసలిసిగ
మములొప్పున్ ||

(నీలశబ్దభేదః)

ఆ. వె॥ నీలమనగనుయసింహంబు శార్దూలి* శీలమానుమాని
చింతచెట్టు* శీలమనగనిధియుశివభూతిమాజాలి* శీలమన్నవ్ర
తము సిసలువెలయు ||

(పుష్పశబ్దభేదః)

ఆ. వె॥ పుష్పకంబుచిలుకపులితోలుకంబళి* పుష్పకంబురథము
పొన్నమాను* పుష్పకంబుకొండపొదరిల్లు పాలిల్లు* పుష్పకంబులే
డిపోతుపిట్ట ||

(భావశబ్దభేదః)

ఆ. వె॥ భావకంబులేడిబడియాడు చెరుకాకు* భావకంబుచుక్క
బుక్కవాడు* భావకంబుచెడువ పగవాడుచీకటి* భావకంబుకో
డిహక్కులము ||

(కమలశబ్దభేదః)

శ్లో॥ కమలమసలక్ష్మితామః * కమలంబచనంవిహారియుక్త
హాసంబుక్తా కమలమచ శేషుడభిము * కమలాంచనచయచయుగ
ము గగనముసయ్యోక్త॥

(అమృతశబ్దభేదః)

శ్లో॥ అమృతశచనమోక్షమెన్నుము * అమృతంబన పాబునీళ్లు
బులుబులుగ్రూ * ఉన్నశచన పులియుసింహము! అమృతంబననా
కినంబుహస్తియుసయ్యోక్త॥

నారాధన విశ్వనిఘంటు సంపూర్ణము

ఇచ్చుచి! శ్రీ శారదాకటాక్షంబుచ కార్ణ శీతారామ
న్యామిగాచే తే కాచింసబడి శ్రీ శీతారామవిలాపమువ్రాక్షర
యలన్న ముద్రా విడిచెనె.

10137

